

Arbeidsnotater

S T A T I S T I S K S E N T R A L B Y R Å

Dronningensgt. 16, Dep, Oslo 1. Tlf. *(02) 41 38 20

IO 77/38

27. oktober 1977

SKIFTARBEID

av

Gunvor Iversen

INNHOLD

	Side
1. Innledning	1
2. Metode	2
3. Omfanget av skiftarbeid	5
4. Skiftarbeideres familieforhold	9
5. Skiftarbeideres boligforhold	11
6. Er skiftarbeidere forskjellige fra dagarbeidere?	12
7. Skiftarbeideres arbeidsforhold	15
8. Helsemessige og sosiale konsekvenser av skiftarbeid	25
9. Sammendrag og konklusjoner	34
Litteraturliste	36

Ikke for offentliggjøring. Dette notat er et arbeidsdokument og kan siteres eller refereres bare etter spesiell tillatelse i hvert enkelt tilfelle. Synspunkter og konklusjoner kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk Sentralbyrås oppfatning.

"A new pattern of time utilisation develops, dissociated both from the natural rhythms linked with biological functions and the alternation of day and night, and from the habitual pattern of the working week followed by the weekly period of rest. A development of this kind cannot take place without giving rise to serious problems of individual, community and social welfare, the main issue being how to reconcile natural and legitimate human needs with the technical and economic requirements of a society whose major objective is growth."

(I Marc Maurice: Shift Work, ILO, Geneva 1975.)

1. INNLEDNING

Skiftarbeid nyttes her som generell betegnelse på arbeid som skjer til vekslende tider og utover vanlig arbeidstid. Dette er en arbeidstidsordning med tradisjoner på flere områder innenfor arbeidslivet.

Skiftarbeid kan ha ulik samfunnsmessig begrunnelse. Det kan dreie seg om livsnødvendige oppgaver, så som tilsyn av syke eller nyfødte barn, dvs. helsesektoren. Men det kan også være økonomiske og markedsmessige forhold som definerer behovet for skift. Begrunnelsene her kan gå på:

- henvisning til teknologi som går kontinuerlig, f.eks. ulike typer av prosessteknologier, og til tjenester som må ytes i løpet av natten,
- henvisning til økonomi, f.eks. ved at teknologien er så kostbar at realkapitalen må utnyttes kontinuerlig for at den skal kunne forrentes,
- henvisning til markedet, f.eks. leveringsfrister, konkurransesituasjon,
- henvisning til ordremengde, f.eks. at ordretilgangen i en periode har vært så stor at det ikke er tilstrekkelig med overtid i korte perioder.
- henvisning til sesongsvingning i råstofftilførsel, f.eks. i fisketilvirkning.

(Jan Irgens Karlsen: API-notat 1975. Sitert i Bjørg Aase Sørensen: Fra forskningen om skiftarbeid, Arbeidsnotat 1976.)

Økt omfang av skiftarbeid, f.eks. i industri og omsorgsarbeid, fører i sin tur økt etterspørsel etter offentlige og private tjenester på de tilsvarende tider av døgnet. Dette gjelder f.eks. restauranter, bensistasjoner, offentlige transportmidler. Det er med andre ord både ønskelig og nødvendig med visse typer skiftarbeid.

Også for den enkelte arbeidstaker kan skiftarbeid vurderes som ønskelig. For en del mennesker kan kanskje visse typer aktiviteter lettere utføres utenom ordinær arbeidstid. Det skal ikke underslås at skiftarbeid - i alle fall visse typer - medfører økonomiske fordeler som gjør en slik arbeidstidstilpasning ønskelig, og i enkelte tilfelle også nødvendig.

Hva som kan synes hensiktsmessig fra et samfunnsmessig, økonomisk og teknologisk synspunkt, trenger imidlertid ikke bestandig å være til fordel for den enkelte arbeidstaker. De nødvendige tilpasninger til en skiftplan kan ha såvel fysiologiske som sosiale konsekvenser som må anses som uheldige, både for arbeidstakeren og for vedkommendes familie.

Fysiologisk sett har arbeidstakeren grunnleggende kroppslige rytmer med hensyn til f.eks. spising og søvn, rytmer som ikke skifter lett når en person går fra en tidssekvens til en annen, dvs. når arbeidstakeren tilpasser seg ulike skiftplaner.

Sosialt sett kan skiftarbeideren ha ulike sosiale roller. Vedkommende kan være ektefelle, kan ha barn, kan være venn, slektning, medlem av organisasjoner. Når tidsplanen for arbeidstiden endres, blir måten disse rollene kan utføres på, påvirket. Visse rolleforpliktelser blir lettere å imøtekomme, andre vanskeligere. Videre er ikke arbeidstakeren den eneste som må tilpasse sitt aktivitetsmønster til en skiftplan. Ektefelle, barn, slektninger og venner må også foreta tilpasninger. (Mott et.al., Shift Work, Ann Arbor 1965.)

Skiftarbeid er antakelig en arbeidstidstilpasning som vil fortsette. Siden skiftarbeid påvirker arbeidstakerens totale livs- og familiesituasjon er det viktig at vi vet så mye som mulig om hvem det er som utfører slikt arbeid, deres familie og boligforhold, hvilke arbeidsforhold de ellers har, og virkningene av slikt arbeid, både på skiftarbeiderens helse, familieforhold og sosiale situasjon.

Detter notatet er et forsøk på å si noe om skiftarbeid og skiftarbeidernes situasjon ut fra eksisterende data i Statistisk Sentralbyrå. De tilgjengelige data i Byrået har imidlertid en del svakheter som vil begrense nytten av dette notatet når det gjelder konsekvenser av skiftarbeid. Særlig kommer dette av at data mangler på to viktige punkter; konsekvensene av dette vil vi komme mer tilbake til i de enkelte avsnitt i notatet.

Vi vet for det første ikke sikkert om det foregår en positiv seleksjon til skiftarbeid. Det vil si at det bare er de som fysisk og psykisk klarer å tilpasse seg skiftarbeidet som fortsetter, mens de som ikke klarer det, enten går ut av arbeidsstyrken eller over i dagarbeid. For å få vite noe om konsekvenser av skiftarbeid for eksempel for helsa til skiftarbeiderne, måtte vi derfor ha hatt opplysninger om tidligere skiftarbeid for alle arbeidere og om antall år i skiftarbeid.

For det andre mangler vi skikkelige data for skiftordning. Ulike skiftordninger har antakelig ulike konsekvenser, både helsemessig og sosialt, likedan hvor ofte en skifter skift. Å fastslå hvilke konsekvenser ulike skift- og rotasjonsordninger har, vil også ha stor proaktisk betydning. Vi har sagt at skiftarbeid er en arbeidstidsordning som av ulike grunner vil komme til å fortsette. De forskjellige skiftordninger kan imidlertid endres, og kunnskap om hvilke konsekvenser ulike ordninger har vil kunne bidra til at eventuelle negative konsekvenser av skiftarbeid kan reduseres ved at de helsemessig, familiemessig o.l. gunstigste skiftordninger velges.

Men i og med at vi ikke ut fra de foreliggende tall kan gi en fullgod analyse av skiftarbeid og dets konsekvenser, får notatet først og fremst en annen viktig funksjon. Det vil innebære en kartlegging av og en begrunnelse for hvilke opplysninger det kan være viktig å ha om skiftarbeidere og deres situasjon, og det vil også kunne antyde hvor problemene ligger, uten å kunne ta dem opp i full bredde eller ha full dekning i de eksisterende tall. Notatet kan med andre ord betraktes som et forprosjekt som skal peke på behovet for nye data og eventuelle nye undersøkelser omkring skiftarbeid. De resultater som trekkes fram må anses mer som hypoteser om skiftarbeidernes situasjon enn som sikre konklusjoner.

2. METODE

2.1. Definisjoner av skiftarbeid

Innledningsvis ga vi en definisjon på skiftarbeid som arbeid som skjer til vekslende tider og utover vanlig arbeidstid. Detter er en svært vid definisjon som gir plass for mange måter å organisere arbeidstider på. I tillegg kan det også være av interesse ikke bare å se på de arbeidstakere som arbeider til vekslende tider, men som arbeider til faste tider, men utover vanlig arbeidstid, med andre ord personer med ubekvem arbeidstid. I dette notatet har vi med en slik gruppe, nemlig personer med fast natt- eller kveldsarbeid.

Når det gjelder måter den vekslende arbeidstiden kan organiseres på, dvs. ulike skiftordninger, har vi ikke sett det som vår oppgave å gi en utfyllende definisjon av disse i dette notatet. Vi skal bare peke på noen hovedtyper av skiftordninger.

Den svenske undersøkelsen om Oregelbundna och Obekvema arbetstider (fra Statistiska Centralbyrån, Stockholm, 1974) opererer med følgende kategorier av skiftarbeidere:

- Treskiftsarbeidere med kontinuerlig drift.
- Treskiftsarbeidere med diskontinuerlig drift.
- Treskiftarbeidere med forskjellig antall skiftlag.
- Toskiftarbeidere i kontinuerlig drift.
- Toskiftarbeidere i diskontinuerlig drift.
- Toskiftarbeidere med forskjellig antall skiftlag.
- Turlistearbeidere.

Måtene å avgrense to- og treskiftsarbeidere kan variere. I den svenske undersøkelsen har en valgt å definere dette etter det antall tidsintervall døgnet er oppdelt i. Hvis døgnet består av to arbeidsøkter fra f.eks. 0600-1400 og 1400-2200 er dette en typisk form for to-skiftarbeid. Et eksempel på vanlig treskiftsform er 0600-1400, 1400-2200, 2200-0600.

Fordi det kan være vanskelig å få tidsskjemaet til å gå opp med ukentlig arbeidstid, vil en av og til måtte operere med ulike antall skiftlag innen de ulike skiftarbeidsformene. (s. 57)

Når det gjelder turlistetid betyr dette at en har et arbeidsskjema eller vaktliste som følges i en viss periode. Når denne perioden er slutt, begynner en ny periode med et nytt arbeidsskjema. Arbeidstidsforleggingen kan variere mye både når det gjelder hvor lenge en arbeider, grad av helgearbeid osv. (s. 71)

Avgrensningen av de ulike skiftarbeidergruppene etter skiftordning vil i stor grad bli et empirisk problem, som må løses i forbindelse med planleggingen av en eventuell undersøkelse. Det kan imidlertid slås fast at skiftarbeid ikke er noe entydig begrep, og det er også mulig at hvilke skiftordninger som er vanlige, varierer med yrke.

2.2. Beskrivelse av data-grunlaget

Analysen av skiftarbeid i dette notatet bygger på allerede eksisterende data. Dette legger selvsagt begrensninger på hvilke problemstillinger vi har kunnet ta opp og hvilke variable som kunne brukes til å belyse disse problemstillingene. Forskjell i registrering av viktige variable i de tilgjengelige undersøkelsene har også skapt problemer. Vi har imidlertid ikke i dette notatet i særlig grad drøftet de svakheter som ligger i at vi har måttet bruke variable og indikatorer konstruert for andre formål. Vi har heller tatt dem for gitt og sett hvor langt de kan føre oss. En del ulikheter i dataregistreringen vil imidlertid bli berørt her.

For å si noe om omfanget av skiftarbeid og å gi en beskrivelse av skiftarbeidere, har vi i dette arbeidet i hovedsak bygget på to landsomfattende intervjuundersøkelser utført av Statistisk Sentralbyrå, nemlig Friluftslivundersøkelsen fra 1974 og Levekårsundersøkelsen fra 1973. Ingen av disse undersøkelsene hadde som uttalt formål å undersøke skiftarbeidere spesielt.

Friluftslivundersøkelsens formål var å registrere utøvingen av friluftsliv, idrett og mosjon i ulike befolkningsgrupper og skaffe opplysninger som kan bidra til å kaste lys over forskjeller og likheter i faktisk utøving. Det ble trukket et utvalg på 3 013 personer i alderen 15-74 år, og det endelige antall en fikk opplysninger for var 2 255 eller ca. 75 prosent av utvalget (NOS A 725, 1975). Datainnsamlingen foregikk i perioden 15. september til 15. oktober 1974.

Levekårsundersøkelsen hadde som formål å kartlegge de faktiske levekår for forskjellige befolkningsgrupper. Undersøkelsen omfatter personer i alderen 17 år og over. Det ble trukket et tilfeldig utvalg på 3 874 personer til undersøkelsen, hvorav det ble oppnådd intervju med 2 966 personer eller 77 prosent (NOS A 720, 1975). Datainnsamlingen foregikk i perioden november 1973 til mars 1974.

For definisjon av en rekke bakgrunnskjennetegn henvises det til NOS-publikasjonene. I begge undersøkelsene opererer vi med en variabel som vi kaller arbeidstidsordning.

I Friluftslivundersøkelsen bygger vi på opplysninger om arbeidstidsordning for alle lønns-takere med minst halvparten av vanlig arbeidstid i et yrke eller med fast deltidsarbeid. Kjennermerke arbeidstidsordning har i denne undersøkelsen følgende verdier:

Vanlig virkedagsarbeid - kalt dagtid

Skiftarbeid

Fast kvelds- eller nattarbeid

Annet

I Levekårsundersøkelsen bygger vi på opplysninger om arbeidstidsordning for alle lønnstakere uansett grad av yrkesaktivitet. Kjennermerket arbeidstidsordning har i denne undersøkelsen følgende verdier:

Dagtid

Skiftarbeid

Fast nattarbeid

Som vi ser har vi avgrenset grupper etter arbeidstidsordning på litt forskjellig grunnlag i de to undersøkelsene, nemlig ut fra lønnstakere som har enten fast deltidarbeid eller som jobber minst tilsvarende halv dag, og ut fra alle lønnstakere uansett grad av yrkesaktivitet.

Lønnstakerdefinisjonene er med andre ord mer begrensende i friluftslivundersøkelsen. Siden vi vet at skiftarbeidere sjelden har deltidarbeid (se avsn. 7.1.) skulle en ventet at dette ville ført til en større andel skiftarbeidere i friluftslivundersøkelsen enn i levekårsundersøkelsen. Dette er imidlertid ikke tilfelle. (Se avsn. 3.1.)

Verdiene i kjennemerket arbeidstidsordning er også kommet fram på noe forskjellig måte. I friluftslivundersøkelsen er det stilt spørsmål om hvilke av verdiene som beskrev arbeidstidsordningen. I levekårsundersøkelsen er lønnstakerne direkte spurt om de jobber skift eller har fast nattarbeid. Dette vil antakelig heller ikke ha noe innvirkning på tolkninger av tallene fra de to undersøkelsene.

Registreringen av yrke er forskjellig i de to undersøkelsene. I levekårsundersøkelsen er yrke registrert med tre sifre, noe som gir oss anledning til å gruppere yrkene på måter som passer til ulike formål. I friluftslivundersøkelsen er yrke bare registrert med ett siffer, og dette gjør omgrupperinger f.eks. for vårt formål umulig.

Andelen lønnstakere i de ulike yrkesgruppene er ikke så forskjellig i de to undersøkelsene, bortsett fra for teknisk humanistisk, vitenskapelig og administrativt arbeid, og den store gruppen "Annet i friluftslivundersøkelsen. (Se tabell 1.) Dette siste kan imidlertid skyldes ulikhet i registreringen av yrkesaktivitet.

Tabell 1. Lønnstakere etter yrke i levekårsundersøkelsen og i friluftslivundersøkelsen. Prosent

	Levekårsundersøkelsen	Friluftslivundersøkelsen
I alt	100	100
<u>Yrke</u>		
Teknisk, humanistisk, vitenskapelig, administrativt arbeid	21	15
Kontor ¹⁾ og handelsarbeid	23	24
Jordbruk/skogbruk/fiske	2	2
Transportarbeid	6	4
Gruve/industri/bygge- og anleggsarbeid	35	29
Servicearbeid ²⁾	12	15
Annet (pensjonister, husmødre med minst halvdagsarbeid	0	11
Tallet på lønnstakere	1 323	1 142

1) I levekårsundersøkelsen er militært arbeid inkludert her. 2) I friluftslivundersøkelsen er militært arbeid inkludert her.

Men ulikheter i måter å registrere yrke på får konsekvenser for avgrensingen av skiftarbeidere i ulike grupper. Innen teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid finner vi også pleiepersonell, hvor skiftarbeid er utbredt. I levekårsundersøkelsen har vi derfor skilt denne gruppen ut og slått sammen med ulike former for annet service arbeid. Denne muligheten har vi som nevnt ikke i friluftslivundersøkelsen. For å få med sykepleiearbeid også der, har vi derfor valgt å slå yrkesgruppen teknisk, vitenskapelig, humanistisk og kunstnerisk arbeid sammen med servicearbeid og militært arbeid og kalt dette servicearbeid m.v. Gruppen servicearbeid blir dermed mye mindre homogen i friluftslivundersøkelsen enn i levekårsundersøkelsen, og omfatter også en atskillig større andel av lønnstakerne, nemlig 31 prosent mot 16 prosent. Tall for servicearbeid, i alle fall for dagarbeid, i de to undersøkelsene er derfor ikke sammenliknbare i dette notatet. Fordelen er imidlertid at vi på denne måten har fått sykepleierne i skiftarbeid inkludert også i friluftslivundersøkelsen.

Datainnsamlingen er foretatt med ca. 1 års mellomrom, men det er ikke grunn til å tro at forhold omkring skiftarbeid endres så fort at dette har noen betydning.

2.3. Bearbeidingsmetode

Analysen av skiftarbeiderne vil stort sett være beskrivende, selv om vi tar opp noen problemstillinger om konsekvenser. Det vil med andre ord bli lagt vekt på å beskrive situasjonen slik den er, heller enn å forklare hvorfor den er som den er. Vi vil heller ikke trekke vidtrekkende konklusjoner om konsekvenser av skiftarbeid. Dette må utstå til eventuelle seinere undersøkelser. Vi har, som tidligere nevnt, ikke de data som vil være nødvendig for å trekke slike konklusjoner, f.eks. opplysninger om skiftordninger, antall år i skiftarbeid, tidligere skiftgang for dagarbeidere. Ulike mulige konsekvenser vil imidlertid bli diskutert, men vi vil bare kunne gi en beskrivelse av skiftarbeideres helseforhold og sosiale situasjon ut fra våre tall.

Skiftarbeidere er ikke en homogen gruppe. De arbeidsforhold som skiftarbeidere møter vil bl.a. variere etter hvilket yrke de har. Når det gjelder beskrivelsen av arbeidsforhold, har vi derfor spesielt sett på skiftarbeidere innen ulike yrkesgrupper. I levekårsundersøkelsen er dette arbeidere i industri-, bygge- og anleggsarbeid (yrkesfelt 7-8 i Nordisk Yrkesklassifisering), i transport- og kommunikasjonsarbeid (yrkesfelt 6 i Nordisk Yrkesklassifisering) og i pleie- og servicevirksomhet (yrkesgruppene 04 og 91-93 i Nordisk Yrkesklassifisering).

I friluftslivundersøkelsen har vi sett på skiftarbeidere i gruppene industri, bygge- og anleggsarbeid og serviceyrkene m.v. Begrunnelsen for dette er gitt i avsnitt 2.2. Yrkesgruppen transportarbeid i friluftslivundersøkelsen inneholdt for få skiftarbeidere til at denne kunne ses på for seg.

Når det gjelder beskrivelsen av helseforhold har vi først sett om de arbeidsforhold de tre yrkesgruppen er utsatt for, har noen sammenheng med deres helseforhold. Men vi vet også at alder påvirker helsetilstand. Vi vet også at jo eldre en arbeidstaker er, jo lengre kan vedkommende ha stått i skiftarbeid og vært utsatt for de påkjenninger det måtte medføre. Selv om den positive seleksjonen til skiftarbeid kan virke forstyrrende inn her, har vi likevel også delt opp skiftarbeiderne i tre aldersgrupper: "unge": 16-34 år, "middeldrende": 35-49 år og "eldre": 50 år og over, og sammenliknet dem med dagarbeiderne på samme alder. Tallgrunnlaget er så lite at vi bare kan undersøke sammenhengen mellom skiftarbeid og helse for forskjellige verdier av ett kjennermerke om gangen, selv om en ytterligere oppsplitting kunne vært ønskelig.

I analysen vil vi i de fleste tilfelle benytte tall fra levekårsundersøkelsen. Når det gjelder familieforhold, opplysninger om lørdagsfri og valg av friperioder samt om friluftaktiviteter, bruker vi tall fra friluftslivundersøkelsen.

3. OMFANGET AV SKIFTARBEID

3.1. Omfanget av skiftarbeid i andre undersøkelser

I levekårsundersøkelsen var det 203 personer, eller 15 prosent av lønnstakerne, som sa at de hadde skiftarbeid, mens 25 personer, eller 2 prosent, sa at de hadde fast nattarbeid. I friluftslivundersøkelsen var de tilsvarende tall 136 personer, eller 12 prosent av lønnstakerne i skiftarbeid, og 32 personer, eller 3 prosent i fast kvelds- eller nattarbeid. Selv om definisjonen både av lønnstakere og måten en har spurt om arbeidstidsordning på er noe forskjellig i de to undersøkelsene, har ikke dette gitt seg nevneverdige utslag på andel skiftarbeidere totalt, og heller ikke for ulike undergrupper. (Se avsn. 3.2.)

Det er ikke uten videre lett å sammenlikne de tall for omfanget av skiftarbeid vi har i levekårsundersøkelsen og friluftslivundersøkelsen med tall fra tidligere og seinere undersøkelser for å få et bilde av utviklingen over tid. Særlig gjelder dette fordi undersøkelsene omfatter ulike grupper av lønnstakere. Vi skal imidlertid likevel vise noen tall som kan angi frekvensen av skiftarbeid, og som også kan si noe om utbredelsen av ulike skiftordninger.

I lønnstillingene i industri og bergverksdrift blir skiftarbeid og skiftordninger registrert for alle bedrifter med mer enn 5 ansatte. Tabell 1 viser utviklingen i disse næringene fra 1950 til 1971.

Tabell 2. Skiftarbeidere i prosent av alle arbeidere i de bedrifter som har vært med i lønnstillingene i industri og bergverksdrift

	1950		1960		1971	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Skiftarbeid i alt	20	12	22	9	24	13
Helkontinuerlig skiftarbeid ..	5	0	7	0	7	1
Annet skiftarbeid	15	12	15	9	17	12

K i l d e: NOS Lønnstilling i bergverk og industri. Publisert i Sosialt utsyn 1974.

Når det gjelder andelen med ulike skiftordninger for flere yrkesgrupper, har Jan Erik Karlsen registrert dette for et representativt utvalg av LO-medlemmer i 1972. (J.E. Karlsen: Arbeidsmiljø og arbeidsskader, Bergen 1972.) Han finner følgende fordeling:

Dagtid	77 prosent
Toskift	8 "
Treskift med helgefri ...	2 "
Helkontinuerlig treskift	3 "
Varierende	3 "
Annen arbeidstidsfor- deling	7 " ,

med andre ord 16 prosent i skiftarbeid. Karlsen splitter imidlertid ikke opp skiftarbeidere etter kjønn. Det gjør imidlertid den siste undersøkelsen vi skal trekke fram.

For å få en oversikt over hvor sterkt den ordinære arbeidstid ble redusert pr. 1. april 1976 og samtidig få en ajourført oversikt over omfanget av forskjellige arbeidstidsordninger, gjennomførte Norsk Arbeidsgiverforening en statistisk undersøkelse pr. 1. juni 1976 som omfatter lønnstakerne i samtlige medlemsgrupper unntatt innenriks sjøfart og dampskipsekspeditører (losse- og lastearbeide) og enkelte mindre grupper. Undersøkelsen dekker omtrent 90 prosent av de undersøkte grupper. Deltidsansatte er holdt utenfor.

For til en viss grad å kunne sammenlikne tallene både med våre tall, med Karlsens LO-undersøkelse og med lønnstillingene, har vi beregnet andelen skiftarbeidere med ulike typer skiftordninger både av totalt antall lønnstakere og av lønnstakere i industri-, bygge-, anleggs- og transportarbeid. Resultatet er vist i tabell 3.

Tabell 3. Andelen av mannlige og kvinnelige ansatte som har ulike arbeidstidsordninger. 1976

	Alle arbeidere og funksjonærer		Ansatte i industri, bygg, anlegg, transport	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Skiftarbeid i alt	16,9	14,0	23,6	25,7
Toskift	7,3	10,8	10,2	19,8
Turnusarbeidere	2,2	1,6	3,1	2,9
Døgnkontinuerlig skift	3,0	1,0	4,1	1,8
Helkontinuerlig skift	4,4	0,6	6,2	1,2
Tallet på personer i alt	258 304	45 612	183 702	25 102

K i l d e: Arbeidsgiveren nr. 1, 1977, s. 3.

Disse tallene er ikke direkte sammenliknbare med lønnstillingene fra 1971. Det kan imidlertid være verd å merke seg den store andelen kvinner i skiftarbeid i industri, bygg, anlegg og transport, i forhold til andelen kvinner i skiftarbeid i industri i 1971. Hvis vi sammenlikner tallene fra 1976 for

alle lønnstakere med tallene fra levekårsundersøkelsen i 1973, finner vi ingen forskjeller. 16 prosent av mannlige lønnstakere og 14 prosent av de kvinnelige arbeidet også skift i 1973. (Se tabell 4.)

Måten skiftordninger er registrert på, er som nevnt ikke sammenlignbar. Det ser imidlertid ut som om toskiftordningen er hyppigst forekommende, mens menn oftere enn kvinner har ulike former for kontinuerlige skift. Det ser også ut som om det har vært en utvikling i retning av større andel i kontinuerlige skiftordninger for menn i industrien over tid. Men her må alle forbehold tas om ulikheter både i definisjoner og registreringer.

En konklusjon kan imidlertid trekkes med sikkerhet. Om det er ønskelig med registrering av omfanget av skiftarbeid totalt og av de ulike skiftordninger over tid, trenger en standardiserte måter å gjøre dette på, både hva angår definisjon av skiftordninger og hvilke lønnstakergrupper en ønsker å vite skiftfrekvensen for. I dag har en få muligheter til å følge utviklingen over tid.

3.2. Omfanget av skiftarbeid i levekårsundersøkelsen

Som nevnt innledningsvis i dette kapitlet, var 15 prosent av lønnstakerne i levekårsundersøkelsen skiftarbeidere og 2 prosent hadde fast nattarbeid. Skiftarbeid er imidlertid ikke like utbredt over alt. Vi har derfor sett på andelen med skiftarbeid i ulike grupper av befolkningen. Noen tall om skiftarbeid er vist i NOS A 720 (tab. 31, 2. 64), mens en del andre tall vises her i tabell 4.

Tabell 4. Andelen av lønnstakere som har skiftarbeid eller fast nattarbeid i ulike grupper av befolkningen

	Skift- arbeid	Fast nattarbeid	Tallet på personer
<u>Kjønn:</u>			
Menn	16	1	799
Kvinner	14	4	524
<u>Alder:</u>			
17 - 24 år	13	0	156
25 - 49 år	18	2	697
50 - 59 år	13	2	312
60 år og over	12	3	158
Gifte kvinner	12	5	354
Ugifte kvinner	13	1	112
Før gifte kvinner	21	2	58
Kvinner med barn under 7 år	14	6	136
Kvinner med barn 7 - 16 år	13	3	379
Gifte menn	17	0	647
Ugifte menn	15	1	123
Før gifte menn	11	0	28
<u>Yrke:</u>			
Teknisk, humanistisk, vitenskapelig arbeid	16	7	238
Administrasjonsarbeid	5	0	41
Kontorarbeid, militært arbeid	4	0	179
Handelsarbeid	7	0	123
Jordbruks-, skogbruks-, fiskearbeid	16	0	31
Transport/kommunikasjon	44	1	82
Gruve-, industri-, bygge-, anleggsarbeid	14	0	463
Servicearbeid	24	4	165

Tabell 4 (forts.). Andelen av lønnstakere som har skiftarbeid eller fast nattarbeid i ulike grupper av befolkningen

	Skift- arbeid	Fast nattarbeid	Tallet på personer
<u>Næring:</u>			
Jordbruk, skogbruk, fiske, fangst	16	0	31
Bergverksdrift	:	:	9
Industri	14	0	353
Kraft-/vannforsyning	4	0	24
Bygge-/anleggsvirksomhet	7	0	129
Varehandel, hotell, restaurant	15	1	216
Transport m.v.	39	2	109
Bank, forsikring m.v.	3	0	67
Offentlig, sosial, privat tjenesteyting	16	5	383
<u>Bostedstype:</u>			
Spredtbygd	16	2	316
Tettbygd under 10 000 innbyggere	18	2	363
Tettbygd 10 000 - 50 000 innbyggere	15	3	180
Tettbygd 50 000 innbyggere og over	13	2	464
<u>Kommunetype:</u>			
Landbrukskommuner	19	0	37
Mindre sentrale, blandede landbruks- og industri- kommuner	15	3	110
Sentrale, blandede landbruks- og industrikommuner .	19	2	127
Fiskerikommuner	13	0	41
Mindre sentrale industrikommuner	19	2	57
Sentrale industrikommuner	15	1	163
Særlig sentrale industrikommuner	13	2	549
Øvrige blandede tjenesteytings- og industri- kommuner	16	4	193
Andre kommuner	24	2	46
<u>Antall sysselsatte i bedriften:</u>			
Under 5 sysselsatte	8	1	204
5 - 25 sysselsatte	13	1	383
26 - 50 sysselsatte	17	3	198
Over 50 sysselsatte	19	3	511
Variierende	22	0	23

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Vi ser at skiftarbeid forekommer oftere blant menn enn blant kvinner, mens kvinner oftere har fast nattarbeid. Vi kan også merke oss den høye skiftarbeiderandelen blant før gifte kvinner. For menn ser vi at andelen med skiftarbeid er høyest blant de gifte og lavest blant de før gifte.

Omfanget av skiftarbeid varierer med yrke. Transport- og kommunikasjonsarbeid har en stor andel skiftarbeidere, og det samme har serviceyrkene. I tekniske, humaistiske og vitenskapelige yrker er det også en relativt høy andel skiftarbeidere og personer med fast nattarbeid. Dette dreier seg i alt vesentlig om pleiepersonell. I industri, bygge- og anleggsarbeid er ikke andelen med skiftarbeid høyere enn i utvalget totalt, men dette utgjør likevel den største andelen av skiftarbeiderne. Det samme mønsteret går igjen hvis vi ser på skiftarbeiderandelen i ulike næringer.

Skiftarbeider med andre ord ikke bare begrenset til industriyrker. Også i andre yrkes-grupper er skiftarbeid relativt hyppig forekommende. Både skiftarbeiderne i industri og disse andre skiftarbeidergruppene som det kanskje er mindre vanlig å forbinde med skiftarbeiderproblemet vil bli nærmere beskrevet i kapitlene 6-8.

Når det gjelder skiftarbeidernes geografiske lokalisering, ser vi at skiftarbeid ikke først og fremst er et storbyfenomen. Den samme tendensen gjør seg også gjeldene når vi ser på kommunetype. Det er i første rekke de ikke helt sentrale kommunetypene som har størst skiftarbeiderandel.

Som i de fleste andre undersøkelser om skiftarbeid (i Maurice op.cit.) er det slik at skiftarbeiderandelen stor sett øker med økende bedriftsstørrelse.

4. SKIFTARBEIDERES FAMILIEFORHOLD

4.1. Beskrivelse av skiftarbeiderfamiliene

Innledningsvis sa vi at skiftarbeidet kunne skape konflikter med andre roller en person har, f.eks. rollen somektefelle og som mor/far. Ved å se på skiftarbeidernes familieforhold, kan vi få en pekepinn om hvor stor del av skiftarbeiderne som vil kunne oppleve slike rollekonflikter.

Det kunne også være av interesse å vite hvor mange som velger skiftarbeid av hensyn både til fordelingen av familiens arbeidstid over døgnet, og fordi skiftarbeid kan være en måte å løse problemer i forbindelse med barnetilsyn på. Slike problemstillinger kan imidlertid ikke belyses ved hjelp av våre tall.

Et annet, men selvsagte beslektet, problem har sitt utgangspunkt i skiftarbeiderens behov for søvn og hvile på ukurante tidspunkter. Problemene i denne forbindelse er antakelig størst der hvor det bor mange personer sammen i husholdningen eller i huset og hvor det er mange barn i familien. Barn i ulike aldre har ulike krav til utfoldelsesmuligheter og til kontakt med foreldrene. Begge disse behov kan vanskelig gjøres når en eller begge foreldre jobber skift.

Heller ikke for enslige personer er skiftarbeidet en uproblematisk tilpasningsform. Særlig gjelder dette kanskje for yngre, enslige skiftarbeidere som kan ha få muligheter for å etablere kontakt med annen ungdom. Hvor belastende dette føles, vil imidlertid avhenge av hvor mange det er som er i samme situasjon, og av hvorvidt skiftgang er en normal eller unormal arbeidstidsordning i lokalsamfunnet. Dette har vi imidlertid ingen muligheter for å kontrollere med våre data. I det hele tatt er omgivelsenes holdning til skiftarbeid som en normal eller unormal arbeidstidsordning av stor betydning for hvor belastende skiftarbeid vil oppfattes og hvilke konsekvenser det vil få. Indikatorer på dette bør derfor med i en eventuell seinere undersøkelse om skiftarbeid.

I forrige kapittel så vi på omfanget av skiftarbeid i ulike grupper, blant annet i grupper for ekteskapeleg status. I dette kapitlet skal vi se på husholdningsstørrelse, hvordan familiene til skiftarbeidere er sammensatt. Hovedsynspunktet vil som antydnet være at for de fleste familietyper vil skiftarbeid kunne medføre en ekstra belastning, men belastningen vil være av forskjellig art, alt etter familietype. Selv om skiftarbeidere ikke skiller seg vesentlig fra dagarbeiderne med hensyn til familieforhold, vil altså skiftarbeidet gjøre deres familiesituasjon mer problematisk.

Kontakt med, og avlastning i forhold til, ektefellen kan vanskelig gjøres. Barnas behov for kontakt og utfoldelse kan som nevnt også vanskeligere tilfredsstilles.

Tabell 5. Lønnstakere i grupper for arbeidstidsordning etter ekteskapeleg status. Prosent

Arbeidstidsordning	I alt	Ugift	Gift	Før gift	Tallet på personer
ALLE	100	24	70	6	1 142
Dagtid	100	24	70	6	931
Skiftarbeid	100	31	65	4	136
Fast kveldsarbeid	100	6	91	3	32
Annet	100	24	66	10	41

K i l d e: Friluftslivundersøkelsen 1974.

Tabell 6. Gifte og før gifte lønnstakere i grupper for arbeidstidsordning etter antall barn som bor hjemme. Prosent

Arbeidstidsordning	I alt	Ingen barn	1 barn	2 barn	3 barn	4 barn eller flere	Tallet på personer
ALLE	100	31	22	29	14	4	866
Dagtid	100	31	23	29	13	4	709
Skiftarbeid	100	34	17	30	14	5	94
Fast kveldsarbeid	100	7	13	37	27	17	30
Annet	100	45	13	23	16	3	31

K i l d e: Friluftslivundersøkelsen 1974.

Tabell 7. Andelen av gifte og før gifte med hjemmeboende barn i grupper for arbeidstidsordning som har barn under 7 år, mellom 7 og 14 år og 15 år og eldre. Prosent

Arbeidstidsordning	Barn under 7 år	Barn mellom 7 og 14 år	Barn 15 år og over	Tallet på personer
ALLE	21	26	24	597
Dagtid	21	26	24	490
Skiftarbeid	18	22	23	62
Fast kveldsarbeid	38	47	53	28
Annet	20	27	17	17

K i l d e: Friluftslivundersøkelsen 1974.

Vi ser at snaut 1/3 av skiftarbeiderne er ugifte og snaut 2/3 er gifte. Dette er ikke særlig forskjellig fra dagarbeiderne.

Særlig når det gjelder søvn må vi regne med at mer enn ett barn i en familie vil medføre mer forstyrrelser enn bare et eller ingen barn. Nesten halvparten (49 prosent) av de gifte eller før gifte skiftarbeiderne har to eller flere barn. Det er også verdt å merke seg at fast kveldsarbeid er en tilpasningsmåte for lønnstakerne med mer enn ett barn. I de fleste tilfelle er dette kvinner, som i stor grad kan løse barnepassproblemer med en slik arbeidstidsordning.

Vi har nevnt at barn i ulike aldersgrupper vil kunne ha ulike utfoldelseskrav og kontaktkrav. Snaut 1/5 av skiftarbeiderne har barn under 7 år, vel 1/5 har barn i grunnskolealder, og vel 1/5 har barn i tenårene eller eldre.

4.2. Konsekvenser av skiftarbeid

Når vi snakker om konsekvenser for familielivet, vil roller og rollekonflikter stå sentralt. Dette har vi allerede vært inne på, og skal i noen grad utdype det her.

Det er klart at skiftarbeid er en faktor som virker inn på de gjensidige rollene som mann og kone og på deres roller som foreldre. De fleste undersøkelsene har da også kommet til noenlunde disse konklusjonene: Skiftarbeid, spesielt når det innebærer nattarbeid eller arbeid på tre roterende skift, forstyrrer uten tvil familielivet, enten det dreier seg om organisering av livet i hjemmet, relasjoner med ektefellen, eller rollen som mor/far, i utdanningen/oppdragelsen av barna (Marc Maurice, *op.cit.*).

Vi har få indikatorer i våre data på hvilke følger skiftarbeidet får for familielivet. Vi vet heller ikke noe om ulike skiftordningers betydning. Vi har imidlertid sett at en god del av skiftarbeiderne er i en familiesituasjon som er potensielt problemskapende, og spørsmålet blir om dette gir seg noen utslag. Det viser seg bl.a. at 5 prosent av skiftarbeiderne (i levekårsundersøkelsen) er fraskilt eller separert, mot 3 prosent av dagarbeiderne. Forskjellene her er imidlertid knapt verd å nevne.

Vi vet heller ikke om dette er et resultat av skiftarbeidet, selv om enkelte påstår at den kan være en sammenheng mellom skiftarbeid og skilsmisse. (I Mott et.al., op.cit., s. 20.) Vi har imidlertid opplysninger om hvorvidt skiftarbeiderne mener det har vært alvorlige gnisninger i familien siste år. Det viser seg da at det faktisk er en større andel blant gifte skiftarbeidere som har hatt slike gnisninger enn blant gifte dagarbeidere, nemlig 8 prosent mot 4 prosent.

Vi vet imidlertid ikke hvor vidt eller snevert den enkelte har definert familie, og vi vet heller ingenting om et eventuelt årsaks-/virkningsforhold. Det finnes blant annet dem som nevner muligheten for at arbeidere med familieproblemer velger skiftarbeid som en flukt fra familien. (I Mott et.al., op.cit. 1965, 2. 20.)

Våre indikatorer på skiftarbeidets mulige konsekvenser er som vi har sett dårlige, og ingen sikre konklusjoner kan trekkes. Vi kunne derfor trenge flere opplysninger for å få et mer fullsendig bilde av eventuelle konsekvenser.

For det første er det opplagt at ulike skiftordninger og rotasjonsordninger har ulike konsekvenser for skiftarbeiderens familie. Dette vil også bli diskutert i kapittel 8, avsnitt 8.1. For det andre har vi i våre data bare opplysninger fra den personen som jobber skift. Opplysninger om fordeler og ulemper også fra ektefelle og andre familiemedlemmer vil kunne gi et mer nyansert bilde av hvordan skiftarbeid virker inn på familielivet. For det tredje, har antakelig skiftarbeid ulike konsekvenser alt etter type lokalsamfunn skiftarbeidet foregår innenfor.

5. SKIFTARBEIDERES BOLIGFORHOLD

Skiftarbeiderens døgnrytme er i mange tilfelle forskjøvet i forhold til dagarbeidere. Dette innebærer da også behov for hvile på ukurante tider. I forrige kapittel behandlet vi bl.a. de forstyrrelser som skiftarbeiderne kunne bli utsatt for på grunn av deres familiesituasjon. I dette kapitlet skal vi se på i hvor stor grad skiftarbeiderne kan bli utsatt for forstyrrelser i sitt bomiljø. Vi skal her se på to indikatorer på boforhold, nemlig boligtype og hvorvidt en er plaget av støy i boligen.

Vi bygger her på tall fra levekårsundersøkelsen.

Tabell 8. Lønnstakere i grupper for arbeidstidsordning etter boligtype. Prosent

Arbeidstidsordning	I alt	Boligtype							Tallet på personer
		Frittliggende ene-bolig	Ene-bolig i rekke/kjede	Horison-talt delt 2-manns-bolig	Våningshus, gård	Blokk, høyhus	Forretningsbygg	Annet boligbygg	
ALLE	100	52	9	9	7	13	2	9	1 293 ¹⁾
Skiftarbeid	100	56	5	8	7	13	3	7	201
Fast nattarbeid ..	100	54	13	4	8	8	0	13	24
Dagtid	100	51	10	9	7	13	1	9	1 065

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

1) For 30 lønnstakere mangler det opplysning om boligtype.

Skiftarbeiderne bor ikke annerledes enn andre lønnstakere. Men vi kan samtidig gå ut fra at det å bo i hus med flere leiligheter kan være mer belastende for skiftarbeidere enn for lønnstakere med "normal" arbeidstidsordning. Grovt regnet bor minimum 1/5 av skiftarbeiderne i slike mulige belastede boligtyper (dvs. i blokk, forretningsbygg og annet boligbygg). Tabell 9 viser hvorvidt skiftarbeiderne mener de er plaget av støy i boligen.

Tabell 9. Lønnstakere i grupper for arbeidstidsordning etter om de er plaget av støy i boligen. Prosent

Arbeidstidsordning	I alt	Plaget av støy			Tallet på personer
		Sterkt plaget	Noe plaget	Ikke plaget	
ALLE	100	4	17	79	1 323
Skiftarbeid	100	5	23	71	203
Fast nattarbeid ..	100	0	8	92	25
Dagtid	100	4	16	80	1 092

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Vi ser da at skiftarbeiderne synes å være noe mer plaget av støy i boligen enn andre lønnstakere. Forskjellen er imidlertid ikke stor. Her vil opplysninger om skiftordning antakelig være av interesse. Ulike skiftordninger vil stille ulike krav til ro i omgivelsene.

6. ER SKIFTARBEIDERNE FORSKJELLIGE FRA DAGARBEIDERNE?

Skiftarbeidere er som nevnt ingen homogen gruppe. For bedre å kunne si noe om skiftarbeideres arbeidsforhold har vi derfor sett på skiftarbeidere innen tre ulike yrkesgrupper, nemlig industri-, bygge- og anleggsarbeid, transport- og kommunikasjonsarbeid og pleiearbeid og servicearbeid (heretter kalt servicearbeid). Særlig de to siste gruppene har en tidligere visst lite om.

Før vi går over til å beskrive deres arbeidsforhold, skal vi imidlertid se litt nærmere på sammensetningen av skiftarbeidergruppen totalt og av skiftarbeidere i disse tre yrkesgruppene med hensyn på noen bakgrunnskjennermerker, nemlig kjønn, alder og utdanning, både allmenndannende og yrkesutdanning.

Tabell 10. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter kjønn. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Kjønn		Tallet på personer
		Menn	Kvinner	
ALLE				
Skiftarbeid	100	65	35	203
Fast nattarbeid	100	16	84	25
Dagtid	100	60	40	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>				
Skiftarbeid	100	92	8	64
Fast nattarbeid	100	:	:	2
Dagtid	100	86	14	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>				
Skiftarbeid	100	86	14	36
Fast nattarbeid	100	:	:	1
Dagtid	100	67	33	45
<u>Service</u>				
Skiftarbeid	100	20	80	64
Fast nattarbeid	100	9	91	22
Dagtid	100	10	90	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Andelen kvinnelige skiftarbeidere varierer mye mellom yrkesgruppene. I serviceyrkene er 80 prosent av skiftarbeiderne kvinner, mot 8 prosent i industri og 14 prosent i transport. Dette betyr blant annet at når vi snakker om arbeidsforhold og helsetilstand for skiftarbeidere i serviceyrker, snakker vi i overveiende grad om kvinnelige skiftarbeidere, og når vi snakker om skiftarbeidere i industri og transport, vil vi stort sett beskrive mannlige skiftarbeideres situasjon.

Fast nattarbeid er i overveiende grad en "kvinnearbeidstidsordning", og de fleste med fast nattarbeid arbeider i serviceyrker. Ellers kan det bemerkes at uansett yrkesgruppe, er det mindre andel kvinner i skiftarbeidergruppen enn i dagarbeidergruppen. Det er stor andel kvinner i serviceyrker, både når det gjelder dagtid og skiftarbeid. I industri og transport er det liten andel kvinner i skift, og også liten - men større - andel kvinner på dagtid.

Når det gjelder alder, skiller ikke skiftarbeiderne i forskjellige yrker seg særlig fra hverandre. Samtidig gjelder det i alle yrkesgrupper at det er større andel av skiftarbeidere enn av dagarbeidere som er i aldersgruppen 25-49 år. De yngste og eldste aldersgruppene er med andre ord underrepresentert blant skiftarbeiderne i forhold til blant dagarbeiderne. (Tabell 11.)

Tabell 11. Lønnstakere i grupper for enkelte yrker og arbeidstidsordning etter alder. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Alder			Tallet på personer
		17-24 år	25-49 år	50 år og over	
ALLE					
Skiftarbeid	100	10	61	29	203
Fast nattarbeid	100	0	64	36	25
Dagtid	100	12	51	36	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>					
Skiftarbeid	100	9	61	30	64
Fast nattarbeid	100	:	:	:	2
Dagtid	100	14	45	41	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>					
Skiftarbeid	100	11	64	25	36
Fast nattarbeid	100	:	:	:	1
Dagtid	100	16	51	33	45
<u>Service</u>					
Skiftarbeid	100	8	59	33	64
Fast nattarbeid	100	0	59	41	22
Dagtid	100	13	42	46	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Hvis det er slik at skiftarbeid er en lite attraktiv arbeidstidsordning, kunne en kanskje forvente at de med minst mulighet til selv å påvirke og endre sin egen situasjon var overrepresentert i skiftarbeidergruppen. Det er rimelig å anta at utdanning påvirker slike valgmuligheter og vi kunne derfor vente at skiftarbeiderne hadde lavere utdanningsnivå enn dagarbeiderne, og kanskje også at de i mindre grad enn dagarbeiderne hadde skaffet seg yrkesutdanning.

Dette viser seg imidlertid ikke helt å holde stikk. Det er liten forskjell i allmennutdanningsnivå mellom skiftarbeidere og dagarbeidere i industri. Blant skiftarbeidere i transport er det en større andel med realskolenivå og artiumsnivå enn blant dagarbeidere. I serviceyrkene har også skiftarbeiderne mer allmennutdanning enn dagarbeidere har. Vi kan altså ikke si at skiftarbeidere har lavere allmennutdanning enn dagarbeidere, og dette gjelder uansett yrkesgruppe. (Se tabell 12.)

Tabell 12. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter allmennutdanning. Prosent

Yrke/allmennutdanning	I alt	Allmennutdanning				Tallet på personer
		7-årig folke-skole	Ungdoms-skole-nivå	Real-skole-nivå	Artium	
ALLE						
Skiftarbeid	100	46	27	22	5	203
Fast nattarbeid	100	36	16	48	0	25
Dagtid	100	38	24	22	15	1 092
Industri, bygg, anlegg						
Skiftarbeid	100	50	39	8	3	64
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	2
Dagtid	100	57	30	13	1	391
Transport, kommunika-sjon						
Skiftarbeid	100	47	17	25	11	36
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	1
Dagtid	100	44	31	22	2	45
Service						
Skiftarbeid	100	42	25	31	2	64
Fast nattarbeid	100	36	9	55	0	22
Dagtid	100	58	17	19	6	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Tabell 13. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter om de har yrkesutdanning

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Har yrkesut-danning	Har ikke yrkes-utdanning	Tallet på personer
ALLE				
Skiftarbeid	100	59	40	203
Fast nattarbeid	100	76	24	25
Dagtid	100	56	44	1 092
Industri, bygg, anlegg				
Skiftarbeid	100	47	53	64
Fast nattarbeid	100	:	:	2
Dagtid	100	43	57	391
Transport, kommunikasjon				
Skiftarbeid	100	72	28	36
Fast nattarbeid	100	:	:	1
Dagtid	100	31	69	45
Service				
Skiftarbeid	100	58	41	64
Fast nattarbeid	100	73	27	22
Dagtid	100	35	64	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Vi ser at skiftarbeidere i servicearbeid og transportarbeid oftere har yrkesutdanning enn dagarbeiderne. Også de med fast nattarbeid i serviceyrker har oftere yrkesutdanning enn dagarbeidere. I industriarbeid har dagarbeiderne omtrent like ofte som skiftarbeiderne yrkesutdanning. Av skiftarbeidergruppene har skiftarbeidere i transportarbeid oftest yrkesutdanning og skiftarbeidere i industriarbeid sjeldnest yrkesutdanning. Heller ikke når det gjelder yrkesutdanning kan vi si at skiftarbeidere er dårligere stilt enn dagarbeidere.

Sammenfatningsvis kan vi gi følgende karakteristikkk av de tre skiftarbeidergruppene, og hvordan de er sammensatt i forhold til dagarbeiderne: Skiftarbeidere i industriarbeid er i overveiende grad menn, 3/5 av dem er mellom 25 og 49 år, bare en tiendedel har allmennutdanning utover ungdomsskolenivå, mens snaut halvparten har yrkesutdanning.

I forhold til dagarbeidere i industri, er det blant skiftarbeiderne en overrepresentasjon av menn. Det samme gjelder for aldersgruppen 25-49 år. Forskjellene med hensyn på utdanning er små, kanskje med en tendens til noe mindre utdanning blant skiftarbeiderne.

Skiftarbeidere i transportarbeid er også i overveiende grad menn, og 3/5 er mellom 25 og 49 år. Vel 1/3 har allmennutdanning utover ungdomsskolenivå, og snaut 3/4 har yrkesutdanning. I forhold til dagarbeidere i samme yrkesgruppe er det blant skiftarbeiderne en overrepresentasjon av menn og av aldersgruppen 25-49 år. Skiftarbeiderne har oftere både allmennutdanning utover ungdomsskolenivå og yrkesutdanning enn dagarbeidere har.

Skiftarbeidere i serviceyrker er i overveiende grad kvinner, og 2/3 er under 50 år. 1/3 har allmennutdanning utover ungdomsskolenivå, og godt over halvparten har yrkesutdanning.

Personer med fast nattarbeid i disse yrkesgruppene er også i overveiende grad kvinner og godt over halvparten er under 50 år. Over halvparten har utdanning utover ungdomsskolenivå, og ca. 2/3 har yrkesutdanning.

Når det gjelder kjønns sammensetning skiller ikke de med skiftarbeid og fast nattarbeid seg fra dagarbeiderne i disse yrkesgrupper, mens det ser ut some om det er noe flere yngre og eldre blant dagarbeiderne. Både skiftarbeiderne og de med fast nattarbeid ligger over dagarbeiderne med hensyn til utdanning, både av allmenndannende og yrkesrettet karakter.

7. SKIFTARBEIDERES ARBEIDSFORHOLD

Skiftarbeid er i seg selv en belastende arbeidsmiljøfaktor som kan ha uheldig konsekvenser for individet. Vi skal imidlertid i dette kapitlet ta for oss en del andre arbeidsmiljøfaktorer som i tillegg kan virke belastende på den enkelte arbeidstaker. Hensikten er å se i hvilken grad skiftarbeiderne har andre belastende arbeidsforhold. Eventuelle konsekvenser av disse arbeidsforholdene vil bli diskutert i neste kapittel.

7.1. Tid brukt til arbeid og arbeidsreise

Skiftarbeideres arbeidstid er regulert ved lov. (Arbeidervernloven.) I 1973/74 gjaldt det at for helkontinuerlig skiftarbeid og sammenliknbart turnusarbeid måtte den alminnelige arbeidstid ikke overstige 38 timer ukentlig. For døgnkontinuerlig skiftarbeid måtte den alminnelige arbeidstid ikke være over 40 timer i uken i gjennomsnitt. (I O.T. pop. nr. 41, 1975-76, Om arbeidstid osv. s. 34.) Skiftarbeidere hadde med andre ord lovfestet kortere arbeidstid enn andre arbeidstakere, som hadde 42 1/2 time.

Kort ukentlig arbeidstid er mindre utbredt blant skiftarbeidere enn blant dagarbeidere. Av lønns-takere med fast nattarbeid i serviceyrker har imidlertid halvparten kort ukentlig arbeidstid. Kort ukentlig arbeidstid kan skyldes ferie, sykdom o.l., men er vel også et uttrykk for utbredelsen av deltidsarbeid.

Størstedelen av skiftarbeiderne ligger innefor den lovbestemte arbeidstiden. Dette gjelder uansett yrkesgruppe. Det er imidlertid en del skiftarbeidere som arbeider 45 timer eller mer i uken. Dette gjelder uansett yrkesgruppe, og det er faktisk også slik at skiftarbeiderne i servicearbeid oftere enn dagarbeiderne har så lang ukentlig arbeidstid, men de i industri- og transportarbeid praktisk talt like ofte har så lang arbeidstid.

Tabell 14. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter arbeidstid i uken. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Arbeidstid i uken				Midler- tidig fravær	Tallet på personer
		1 - 29 timer	30-44 timer	45-59 timer	60 timer og mer		
ALLE							
Skiftarbeid	100	10	58	14	6	10	203
Fast nattarbeid	100	48	28	4	8	12	25
Dagtid	100	21	57	13	3	6	1 092
<u>Industri, bygg- og an- leggsarbeid</u>							
Skiftarbeid	100	8	66	13	5	9	64
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	:	2
Dagtid	100	10	66	15	1	9	391
<u>Transport- og kommunika- sjonsarbeid</u>							
Skiftarbeid	100	3	69	8	8	8	36
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	:	1
Dagtid	100	15	58	11	7	9	45
<u>Servicearbeid</u>							
Skiftarbeid	100	18	47	16	3	16	64
Fast nattarbeid	100	50	27	5	5	14	22
Dagtid	100	55	32	6	-	7	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Selv om enkelte skiftsystemer i perioder kan innebære lengre arbeidstid enn den lovbestemte, kan en av årsakene til at såpass stor andel av skiftarbeiderne har så lang ukentlig arbeidstid være at skiftarbeidere i stor grad har biyrke ved siden av hovedyrket sitt. Det blir ofte antatt at skiftarbeidere er i en gunstig posisjon i så henseende på grunn av deres ofte ukurante egentlige arbeidstid. Særlig "heldige" antas personer med fast nattarbeid å være.

Tabell 15 viser andelen med biyrke blant skiftarbeidere, faste nattarbeidere og lønnstakere på dagtid. Skiftarbeidere har imidlertid ikke oftere enn andre biyrke.

Tabell 15. Andelen av lønnstakere som har biyrke i grupper for yrke og arbeidstidsordning

Yrke/arbeidstidsordning	Har biyrke	Tallet på personer
ALLE		
Skiftarbeid	8	203
Fast nattarbeid	12	25
Dagtid	7	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>		
Skiftarbeid	8	64
Fast nattarbeid	:	2
Dagtid	7	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>		
Skiftarbeid	3	36
Fast nattarbeid	:	1
Dagtid	2	45
<u>Service</u>		
Skiftarbeid	3	64
Fast nattarbeid	9	22
Dagtid	5	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Det er imidlertid ikke bare arbeidstidens lengde som avgjør hvor mye tid personer bruker til arbeid, daglig eller ukentlig. I tillegg kommer arbeidsreise, eventuelt uke- og langtidspendling, til arbeidsstedet. Vi må kunne anta at skiftarbeidere med lang reisetid til arbeidet er i en mer belastende situasjon enn de uten en slik lang reise. Skiftarbeidere som samtidig er uke- eller langtidspendlere vil vel også være i en ekstra belastende arbeidssituasjon.

Skiftarbeidernes arbeidsreise er vist i tabell 16.

Tabell 16. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter daglig reisetid til arbeidet. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Arbeidsreise			Ikke fast fram møte- sted	Tallet på personer
		Under 2 timer	2 timer og mer	Uke-/langtids- pendler		
ALLE						
Skiftarbeid	100	80	6	6	6	203
Fast nattarbeid	100	84	16	-	-	25
Dagtid	100	85	4	2	9	1 092
<u>Industri-, bygg-, an- leggsarbeid</u>						
Skiftarbeid	100	73	6	14	5	64
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	2
Dagtid	100	78	4	5	13	391
<u>Transport og kommunika- sjonsarbeid</u>						
Skiftarbeid	100	81	3	3	11	36
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	1
Dagtid	100	91	4	-	4	45
<u>Servicearbeid</u>						
Skiftarbeid	100	86	8	2	3	64
Fast nattarbeid	100	82	18	-	-	22
Dagtid	100	83	5	2	11	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Tallene tyder på at det er små forskjeller i arbeidsreisebelastning mellom skiftarbeidere og dagarbeidere. Et unntak er kanskje at skiftarbeidere i industri oftere enn både andre skiftarbeidere og dagarbeidere i industri er uke- eller langtidspendlere.

Her bør vi imidlertid ikke glemme at selv om skiftarbeidere og dagarbeidere ikke skiller seg særlig fra hverandre, innebærer skiftarbeid i seg selv ofte en belastning som kommer i tillegg til f.eks. lange fravær fra hjemmet eller lange daglige arbeidsreiser.

7.2. Fysiske, kjemiske og mekaniske arbeidsmiljøfaktorer

Det er generelt akseptert at slike faktorer er viktige når det gjelder å beskrive arbeidsforhold. Det er også generelt akseptert at om slike faktorer er belastende, vil dette kunne ha negative konsekvenser for arbeidstakeren på kortere eller lengre sikt. Mulige slike konsekvenser kan være yrkesskader, yrkessykdommer, fysisk og psykisk utmattelse over tid osv. Vi har ikke opplysninger om faktisk utsatthet for ulike fysiske arbeidsmiljøfaktorer, men bare for arbeidstakernes egne vurderinger.

Tabell 17 viser at skiftarbeidere sett under ett synes å være mer utsatt for plagsomme arbeidsforhold enn dagarbeidere. Unntakene ser ut til å være fuktighet og vonde arbeidsstillinger. Forskjellene er imidlertid ikke store, bortsett fra for støy.

Tabell 17. Andelen av lønnstakere som sier de er plaget av ulike plagsomme arbeidsforhold i grupper for yrke og arbeidstidsordning. Prosent

	For høy ell. lav tempe- ratur	Trekk	Er plaget av					Vonde arb.- stil- linger	Høyt ar- beids- tempo	Tallet på personer
			Fuk- tig luft	Tørr luft	For- uren- set luft	Støy	Ryst- inger			
ALLE										
Skiftarbeid	34	37	14	28	35	53	19	24	44	203
Fast nattarbeid	32	24	20	44	8	8	8	20	12	25
Dagtid	28	30	14	23	27	36	11	23	33	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>										
Skiftarbeid	45	45	19	33	61	78	34	31	38	64
Fast nattarbeid	:	:	:	:	:	:	:	:	:	2
Dagtid	41	50	29	22	50	63	20	40	39	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>										
Skiftarbeid	47	44	17	28	31	58	47	28	58	36
Fast nattarbeid	:	:	:	:	:	:	:	:	:	1
Dagtid	27	36	4	22	36	38	20	20	36	45
<u>Servicearbeid</u>										
Skiftarbeid	23	23	6	31	13	22	3	22	48	64
Fast nattarbeid	32	18	14	50	5	5	5	18	9	22
Dagtid	17	14	6	24	7	17	5	22	24	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Når vi ser på skiftarbeid innen de tre yrkesgruppene finner vi stort sett den samme tendensen.

Skiftarbeiderne i industri sier i større grad enn dagarbeiderne at de er plaget av de fleste plagsomme arbeidsforhold. Særlig gjelder dette for tørr luft, forurenset luft, støy og rystinger. De sier i mindre grad enn dagarbeiderne at de er plaget av fuktig luft, og de er ikke mer plaget av høyt arbeidstempo. Dette stemmer også godt overens med andre undersøkelser om skiftarbeid i industriyrker. (Se f.eks. H. Gøran Andvig, *Arbeid og helse på Årdal Verk*, Oslo 1973, s. 118.)

Skiftarbeiderne i transportarbeid sier i større grad enn dagarbeiderne at de er plaget av temperaturforhold, trekk, støy, høyt arbeidstempo og rystinger. Mønstrer her er tydeligere i retning av dårligere arbeidsmiljø for skiftarbeiderne.

Skiftarbeidere i serviceyrker synes også å oppleve sitt fysiske arbeidsmiljø som mer plagsomt enn dagarbeiderne, selv om forskjellene ofte ikke er store. Forskjellen er imidlertid stor når det gjelder høyt arbeidstempo. Dette blir mye oftere angitt som plagsomt av skiftarbeiderne enn av dagarbeiderne.

Det viser seg også (tabell 18) at skiftarbeiderne oftere er utsatt for flere plagsomme arbeidsforhold enn dagarbeiderne er. Forskjellen mellom skiftarbeidere og dagarbeiderne varierer imidlertid med yrkesgruppe.

I industriyrker er forskjellen mellom dagarbeiderne og skiftarbeidere liten, mens skiftarbeidere i transport oftere enn dagarbeiderne sier at de er utsatt for flere plagsomme arbeidsforhold. Også i servicearbeid sier skiftarbeiderne at de oftere er plaget av flere plagsomme arbeidsforhold enn dagarbeiderne.

Tabell 18. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter tallet på plagsomme arbeidsforhold. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Tallet på plagsomme arbeidsforhold				Tallet på personer
		0-1	2-3	4-6	7-11	
ALLE						
Skiftarbeid	100	21	20	41	18	203
Fast nattarbeid	100	28	44	24	4	25
Dagtid	100	34	28	24	14	1 092
Industri, bygg, anlegg						
Skiftarbeid	100	19	8	38	36	64
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	2
Dagtid	100	17	17	38	28	391
Transport og kommunika- sjon						
Skiftarbeid	100	8	33	36	22	36
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	1
Dagtid	100	29	31	24	16	45
Servicearbeid						
Skiftarbeid	100	28	23	47	2	64
Fast nattarbeid	100	32	46	18	5	22
Dagtid	100	47	30	18	5	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

7.3. Psykososiale arbeidsmiljøfaktorer

Selv om årsaksforholdet her er mer komplisert, har en nå blitt klar over at slike faktorer spiller en stor rolle for arbeidstakernes trivsel, deres fysiske og psykiske velvære og også for forekomsten av arbeidsulykker. (Se f.eks. Arbetarskyddsfonden: Olyckstall i arbetsmiljön, Stockholm 1973.)

I dette avsnittet skal vi se nærmere på to psykososiale arbeidsmiljøfaktorer:

- Arbeidskontrakten
- Frihet i arbeidet

7.3.1. Arbeidskontrakten

Arbeidskontrakten regulerer arbeidet for den enkelte arbeidstaker og har dermed mye å si for trivsel og velvære. Vi skal i dette avsnittet se på tre sider ved arbeidskontrakten, nemlig lønnsystem, lørdagsfriordning og fastsettelse av friperioder. Den mer uformelle regulering av arbeidet skal vi ta opp i neste avsnitt om frihet i arbeidet/arbeidssituasjonen.

Lønnsystem er en psykososial arbeidsmiljøfaktor som er blitt viet stor oppmerksomhet. Det er også vist at ulike typer lønnsystemer har sammenheng med blant annet forekomst av arbeidsulykker. (Se f.eks. Arbetarskyddsfonden: Op.cit., s. 61-63.) Særlig uheldig i så måte anses akkordlønn å være. Det fører ofte til arbeid i høy oppdrevet tempo og få pauser.

Vi ser at skiftarbeidere i industri litt oftere har akkordarbeid eller en blanding av akkordarbeid og fast lønn enn andre skiftarbeidere. De synes også å ha slike avlønningsformer oftere enn dagarbeidere i industrien. I transportarbeid og servicearbeid er akkordlønn eller blandet avlønningsform svært sjeldent forekommende.

Innledningsvis ga vi en del grunner til at skiftarbeid ble ansett som nødvendig og ønskelig både ut fra produksjonsmessige hensyn og ut fra tjenesteytingshensyn. Det at visse arbeidsoppgaver må utføres mer eller mindre kontinuerlig, vil vel også innebære at de som har disse arbeidsoppgavene vil ha mindre gunstige friordninger fra jobben enn andre. Lørdagsfri er f.eks. blitt stadig mer vanlig i arbeidslivet. Spørsmålet er hvorvidt dette gjelder for skiftarbeidere. Når det gjelder å fastsette friperioder, er det vel også grunn til å tro at skiftarbeiderne i mindre grad enn andre lønnstakere, kan velge disse selv. Det må imidlertid understrekes at ulike skiftordninger kan virke noe forskjellig her, men dette har vi altså ikke data for.

Tabell 19. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter lønssystem. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Lønssystem			Tallet på personer
		Fast lønn	Akkord-lønn o.l.	Begge deler	
ALLE					
Skiftarbeid	100	82	11	6	203
Fast nattarbeid	100	88	8	4	25
Dagtid	100	86	10	5	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>					
Skiftarbeid	100	63	23	14	64
Fast nattarbeid	100	:	:	:	2
Dagtid	100	71	21	8	391
<u>Transport og kommunikasjon</u>					
Skiftarbeid	100	94	-	6	36
Fast nattarbeid	100	:	:	:	1
Dagtid	100	98	2	-	45
<u>Serviceyrker</u>					
Skiftarbeid	100	92	6	2	64
Fast nattarbeid	100	96	5	-	22
Dagtid	100	95	5	-	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Tabell 20. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter lørdagsfriordning. Prosent

Yrke ¹⁾ /arbeidstidsordning ²⁾	I alt	Lørdagsfriordning				Tallet på personer
		Fri hver lørdag	Fri 2. hver lørdag	Fri mindre enn 2. hver lørdag	Har ikke lørdagsfri	
ALLE						
Skiftarbeid	100	21	39	27	14	136
Fast kveldsarbeid	100	63	9	6	22	32
Dagtid	100	75	10	5	10	931
<u>Industri, bygg, anlegg</u>						
Skiftarbeid	100	45	18	24	14	51
Dagtid	100	94	4	1	2	273
<u>Service m.v.</u>						
Skiftarbeid	100	6	49	38	8	53
Dagtid	100	72	12	6	10	273

K i l d e: Friluftslivundersøkelsen 1974.

1) Som nevnt i avsnitt 2.2 er gruppen med transportarbeid i friluftslivundersøkelsen for liten til at den kan splittes opp etter arbeidstidsordning. 2) Gruppen med fast nattarbeid gir ikke store nok grupper når den blir splittet opp etter yrke, og er derfor ikke tatt med for de ulike yrkesgruppene.

Skiftarbeiderne har som antatt sjeldnere fri hver lørdag enn dagarbeiderne har. Dette gjelder uansett yrke. Forskjellen mellom dagarbeidere og skiftarbeidere er også omtrent den samme i begge yrkesgruppene, men andelen som har lørdagsfri er lavere i servicearbeid enn i industriarbeid.

Det er en tendens til at skiftarbeidere i noe mindre grad enn dagsarbeidere kan velge friperiode selv. Skiftarbeidere i industri har som oftest fellesferie på samme måten som dagarbeiderne har det, mens skiftarbeiderne i servicearbeid oftest er avhengig av turnusordninger eller andre ordninger fastsatt av arbeidsstedet. (Tabell 21.)

Tabell 21. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter valg av lengste friperiode. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Valg av friperiode			Annet, uopp-gitt	Tallet på personer
		Fritt valg	Felles-ferie	Turnusordning/ bestemt av arbeids-plassen på annen måte		
<u>ALLE</u>						
Skiftarbeid	100	23	18	33	24	136
Fast kveldsarbeid	100	47	9	9	34	32
Dagtid	100	33	20	18	24	931
<u>Industri, bygg, anlegg</u>						
Skiftarbeid	100	14	45	14	27	51
Dagtid	100	18	44	10	28	273
<u>Service m.v.</u>						
Skiftarbeid	100	32	0	45	23	53
Dagtid	100	35	11	21	33	273

K i l d e: Friluftslivundersøkelsen 1974.

7.3.2. Frihet i arbeidet

I dette avsnittet skal vi ta opp hvor fritt skiftarbeiderne har det i det daglige arbeid. Vi skal se hvorvidt de kan ta pauser, gå ærend, ta private telefonsamtaler. Vi vil med andre ord se hvordan de har det med hensyn til de relativt små ting på en arbeidsplass, men som likevel betyr mye for trivsel og psykisk velvære.

Tabell 22. Andelen av lønnstakere som har det nøye med arbeidstiden, som kan ta private telefonsamtaler og kan gå mindre private ærender i grupper for yrke og arbeidstidsordning. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	Er nøye med arbeidstiden	Kan ta private telefonsamtaler	Kan gå mindre private ærender	Tallet på personer
<u>ALLE</u>				
Skiftarbeid	79	76	44	203
Fast nattarbeid	80	72	24	25
Dagtid	69	84	58	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>				
Skiftarbeid	80	78	42	64
Fast nattarbeid	:	:	:	2
Dagtid	78	82	50	391
<u>Transport og kommunikasjon</u>				
Skiftarbeid	89	47	17	36
Fast nattarbeid	:	:	:	1
Dagtid	67	78	56	45
<u>Service</u>				
Skiftarbeid	78	83	42	64
Fast nattarbeid	82	77	18	22
Dagtid	52	83	53	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Skiftarbeiderne sier stort sett at de må være mer nøye enn dagarbeidere med arbeidstida. Dette gjelder for alle yrkesgrupper, men forskjellen mellom skift- og dagarbeidere er minst i industri og størst i servicearbeid. Likevel er det slik at skiftarbeidere i transport er de som oftest sier at de må være nøye med arbeidstiden.

Skiftarbeidere kan i mindre grad enn dagarbeidere ta private telefonsamtaler og gå ærender i arbeidstida. Om dette utelukkende hadde skyldtes at de jobber på tider da butikker hadde stengt og potensielle telefonkontakter hadde lagt seg, burde dette vært likt for de tre yrkesgruppene. Dette er imidlertid ikke tilfelle. Skiftarbeiderne i transport har i mye mindre grad slik frihet enn skiftarbeiderne i industri- og servicenæringer. Den samme tendensen er til stede når det gjelder mulighet til selv å planlegge og regulere arbeidet. (Se tab. 23, s. 32b.)

Skiftarbeiderne i transport er med andre ord de skiftarbeiderne som har minst frihet i arbeidet slik vi har målt det her både sett i forhold til andre skiftarbeidere og til dagarbeidere i transport. Skiftarbeiderne innen industri- og servicenæringer har omtrent samme frihet i arbeidet målt ved våre indikatorer. Hvorvidt andre mål på frihet i arbeidet ville gi andre resultater, må tas opp i en eventuell seinere undersøkelse av skiftarbeidere.

Tabell 23. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter om de kan planlegge og regulere arbeidet selv. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Kan planlegge og regulere arbeidet selv				Tallet på personer
		I høy grad	I noen grad	I liten grad	Overhodet ikke	
<u>ALLE</u>						
Skiftarbeid	100	14	33	26	28	203
Fast nattarbeid	100	28	28	12	32	25
Dagtid	100	31	37	16	15	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>						
Skiftarbeid	100	17	25	27	30	64
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	2
Dagtid	100	25	36	20	20	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>						
Skiftarbeid	100	8	17	31	44	36
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	1
Dagtid	100	22	38	16	24	45
<u>Service</u>						
Skiftarbeid	100	14	47	19	20	64
Fast nattarbeid	100	32	23	14	32	22
Dagtid	100	39	36	15	10	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

7.4. Vurdering av konsekvenser av arbeidsforhold

Tidligere i dette kapitlet har vi gitt en beskrivelse av hvordan skiftarbeidere vurderer sine arbeidsforhold, både når det gjelder fysiske og psykososiale sider ved dette.

I dette avsnittet skal vi se litt på hvordan skiftarbeiderne vurderer konsekvensene av disse arbeidsforholdene. Vi skal se hvorvidt arbeidet oppleves som kroppslig og psykisk anstrengende, hvorvidt de føler seg utsatt for arbeidsskader, og endelig om de er så misfornøyd med situasjonen at de kunne tenke seg å skifte jobb.

Skiftarbeidere synes oftere å vurdere sitt arbeid både som fysisk og psykisk anstrengende enn dagarbeiderne gjør når vi betrakter yrkesgruppene under ett. Vi finner imidlertid store variasjoner mellom yrkesgruppene. Skiftarbeidere i industri- og transportarbeid vurderer arbeidet som mindre kroppslig anstrengende og mer psykisk anstrengende enn dagarbeiderne gjør. Innenfor servicearbeid synes skiftarbeiderne at arbeidet både er mer kroppslig anstrengende og psykisk anstrengende enn dagarbeiderne. Mønsteret når det gjelder vurdering av arbeidet er altså noe uklart når vi splitter opp etter yrke.

Tabell 24. Andelen av lønnstakere som synes at arbeidet er kroppslig og psykisk anstrengende i grupper for yrke og arbeidstidsordning. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	Arbeidet er kroppslig anstrengende	Arbeidet er psykisk anstrengende	Tallet på personer
<u>ALLE</u>			
Skiftarbeid	39	46	203
Fast nattarbeid	48	48	25
Dagtid	33	38	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>			
Skiftarbeid	31	44	64
Fast nattarbeid	:	:	2
Dagtid	47	33	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>			
Skiftarbeid	22	48	36
Fast nattarbeid	:	:	1
Dagtid	33	40	45
<u>Service</u>			
Skiftarbeid	59	34	64
Fast nattarbeid	55	46	22
Dagtid	52	22	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

En har ofte antatt at ulykkesrisikoen øker ved skiftarbeid, og særlig på nattskift. Når det gjelder arbeidsulykkesfrekvensen, er tidligere forskningsresultater høyst varierende. De synes imidlertid gjennomgående å vise at frekvensen av ulykker på nattskiftet ikke ligger påfallende høyt, men det er også resultater som tyder på at en betydelig større prosent av de registrerte ulykkene gir varig invaliditet eller død. (Utredning om 40 timers uken, Oslo 1969, s. 112.) Vi har ikke opplysninger om faktiske arbeidsulykker i vårt materiale, men derimot vurdering av risiko for arbeidsskader. Svaret på dette spørsmålet kan tas som en indikator på hvor risikofylt arbeidet er. Ut fra tidligere undersøkelser skulle vi vente at en større andel av skiftarbeiderne enn av dagarbeiderne følte at det var risiko for arbeidsskader. Dette desto mer, fordi de også, og særlig i industri, er utsatt for andre arbeidsmiljøfaktorer som kan virke ulykkesfremmende, som f.eks. akkordarbeid.

Vi ser da også at skiftarbeidere i industri oftest føler at de er utsatt for stor risiko for arbeidsskader. Dette gjelder både i forhold til andre lønnstakere i industri og i forhold til andre skiftarbeidere. Blant skiftarbeiderne er det de som jobber i servicearbeid som føler seg minst utsatt for yrkesskader. For lønnstakere i service- og transportnæringer er det heller ingen særlig forskjell mellom skiftarbeidere og dagarbeidere med hensyn til vurdering av risiko.

Jan Erik Karlsen har undersøkt hvorvidt skiftarbeidere i mindre grad enn dagarbeidere trives med arbeidstidsordningen. Han finner at nesten 1/3 innen hver av skiftgruppene (treskift og varierende skiftgruppe) sier at de er ganske eller svært misfornøyd med arbeidstiden. På dagtid var tilsvarende andel 3 prosent. (I Jan Erik Karlsen; op.cit.)

Dette at en er misfornøyd med arbeidstiden, at en synes arbeidet er anstrengende, at arbeidsforholdene er belastende osv., kunne en i siste instans vente ville føre til at en ønsket å skifte jobb. Skiftarbeiderne i industri- og servicearbeid ønsker imidlertid ikke i høyere grad enn dagarbeiderne å skifte jobb, mens skiftarbeiderne i transport noe oftere enn dagarbeiderne ønsker dette. (Se tabell 26.)

Svarfordelingen her er imidlertid vanskelig å tolke som et uttrykk for trivsel, da vi ikke vet hvilken sammenheng lønnstakerne har satt spørsmålet inn i. Vi vet med andre ord ikke om tallene avspeiler et faktisk ønske om å skifte jobb eller en realistisk vurdering av muligheter. Et annet poeng her er at det å gå over på dagtid i mange tilfelle ville kunne bedre situasjonen for skiftarbeiderne, og det er usikkerthvorvidt de ville kalle dette å skifte jobb. Skiftarbeidernes ønske om å endre arbeidstid må en derfor eventuelt komme tilbake til i en seinere undersøkelse.

Tabell 25. Andel av lønnstakere som mener det er stor risiko for arbeidsskader i grupper for yrke og arbeidstidsordning. Prosent

	Stor risiko	Tallet på personer
ALLE		
Skiftarbeid	34	203
Fast nattarbeid	20	25
Dagtid	21	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>		
Skiftarbeid	56	64
Fast nattarbeid	:	2
Dagtid	40	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>		
Skiftarbeid	28	36
Fast nattarbeid	:	1
Dagtid	29	45
<u>Service</u>		
Skiftarbeid	16	64
Fast nattarbeid	14	22
Dagtid	10	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Tabell 26. Andelen av lønnstakere som ønsker å skifte til en annen jobb i grupper for yrke og arbeidstidsordning. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	Ønsker å skifte til en annen jobb	Tallet på personer
ALLE		
Skiftarbeid	20	203
Fast nattarbeid	16	25
Dagtid	17	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>		
Skiftarbeid	20	64
Fast nattarbeid	:	2
Dagtid	23	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>		
Skiftarbeid	25	36
Fast nattarbeid	:	1
Dagtid	16	45
<u>Service</u>		
Skiftarbeid	17	64
Fast nattarbeid	14	22
Dagtid	26	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

8. HELSEMESSIGE OG SOSIALE KONSEKVENSER AV SKIFTARBEID

Når en er opptatt av skiftarbeid og skiftarbeidere, er det fordi en regner med at denne måten å ordne arbeidstida på vil kunne ha konsekvenser for arbeidstakeren. Selv om en har forsøkt å dempe disse uheldige konsekvensene ved å gi økonomiske fordeler (skifttillegg) og kortere arbeidstid, vil skiftarbeid ha konsekvenser både for helse, sosialt liv og familieforhold. Skiftarbeid og familieforhold ble diskutert i kapittel 4. Her skal vi se nærmere på konsekvenser for helse og sosiale forhold. Med det datagrunnlaget vi har hatt til rådighet, er det imidlertid lite vi kan si om slike konsekvenser. På en rekke områder er dataene ufullstendige, og gir heller et bilde som kan virke tilslørende når det gjelder de faktiske virkninger av skiftarbeid. Dette gjør seg kanskje særlig gjeldende når det gjelder virkninger på skiftarbeidernes helse, men også når det gjelder sosiale forhold og familieforhold mangler vi en del opplysninger for å kunne gi en dekkende beskrivelse av konsekvenser av skiftarbeid.

De data vi i første omgang mangler er opplysninger om skiftordninger, om tidligere skiftarbeid for dagarbeidere, og om antall år i skift. Årsakene til at dette er viktige opplysninger er blant annet: Det er i en rekke undersøkelser fastslått at skiftarbeid kan ha uheldige helsemessige konsekvenser. Det viser seg imidlertid at disse konsekvensene kan føre til at folk slutter i skiftarbeid, det vil si at det bare er de som tåler skiftarbeid som blir igjen og til enhver tid utgjør skiftarbeidergruppen. Dette vil da kunne medføre at den gruppen vi forventer skal ha "dårligst" helse i realiteten er bedre stilt enn andre lønnstakere, både p.g.a. seleksjonen til skiftarbeidergruppen (det er mange som aldri kan/vil bli det p.g.a. at de ikke er sterke nok), og på grunn av at gruppen med dagarbeidere også inneholder de som har måttet forlate skiftarbeidergruppen fordi de ikke har klart den arbeidstidsordningen.

Hvor viktig tidligere skiftarbeiderstatus er for helsetilstanden kan illustreres med følgende tabell, fra Maurice, op.cit., s. 44:

Tabell 27. Andelen av personer i grupper for arbeidstidsordning med observerte lidelser. Prosent

Lidelse	Dagarbeidere	Treskiftarbeidere	Tidligere treskiftarbeidere
Fordøyelsesbesvær	7,5	6,0	19,0
Mavesår	6,6	10,0	32,5
Tarmlidelser	11,6	10,2	10,6
Nervebesvær	13,0	10,0	32,5
Hjerte- og kretsløpslidelser	2,6	1,1	0,9

Kilde: A. Aanonsen: "Medical problems of shift work", i Industrial Medicine and Surgery (Oslo), No. 28, 1959, s. 422-427.

Både helsemessige og sosiale konsekvenser vil kunne variere med skiftordning. Treskiftarbeidere og arbeidere med varierende skiftgang møter i langt større grad enn dagarbeidere, og i de fleste sammenhenger også enn toskiftarbeidere, problemer på grunn av arbeidstidens forlegning. (J.E. Karlsen, s. 55-56.) Ifølge Karlsen ser problembildet slik ut:

Tabell 28. Andel av personer med forskjellig arbeidstidsordning som nevner forskjellige problemer knyttet til arbeidstiden

Arbeidstidsproblemer	Dagtid	Toskift	Treskift	Variierer	Annen
Ingen problemer	85	44	19	20	51
Ser for lite til familien	4	17	26	20	15
Dårlig kontakt med venner	2	15	29	29	21
Vansker med fritidssysler	3	32	34	55	26
Langvarig trøtthet	2	11	14	21	7
Problemer med søvnen	1	15	45	32	10
Dårlig appetitt	-	3	11	3	2
Magebesvær	1	8	32	20	8
Problemer med nervene	1	4	14	14	6
Mage- eller tarmsår	1	2	4	5	3
Andre problemer	4	1	5	2	9

Konsekvenser av skiftarbeid kan altså variere med skiftordning, og konsekvensene trenger ikke være ensidig negative. Bjørg Aase Sørensen har på grunnlag av tidligere undersøkelser laget et forsøksvis oppsett av ulike konsekvenser av ulike skiftordninger (Bjørg Aase Sørensen, op.cit.).

	Medisinske virkninger	Psykologiske virkninger	Sosiale virkninger
Helkontinuerlige roterende skiftgang	Organismen påvirkes, overveiende negativ virkning bl.a. anslagsvis på søvn. Ca. 20 prosent tåler ikke skift. Senvirkninger (f.eks. på blodtrykk o.l.) ikke kjente.	Overveiende negative, 30-60 prosent oppgir lettere psykiske symptomer	Blandede, gir fritid. Både positive og negative virkninger
To-skiftordninger	Avhengig av hvilke oppstartingstider som praktiseres er virkningene mer eller mindre "uproblematiske"	Nyere undersøkelser tegner et negativt bilde	Problemfyllt, særlig i forhold til ektefelle og skolebarn. Gjør organisasjonsdeltakelse vanskelig
Bare nattskift	Stort sett relativt uproblematiske hos de fleste, men den biologiske døgnrytmen kan forskyves	Kan være både positiv og negativ	Både positive og negativ (bl.a. avhengig av aldren)
Bare ettermiddagsskift	Relativt uproblematiske	Lite utforsket, nyere data indikerer stressvirkninger	Problemfyllt, særlig i forhold til ektefelle og skolebarn. Gjør organisasjonsdeltakelse vanskelig i et samfunn som er innstilt på dagarbeid (fra 0800 til 1700 f.eks.)

Dette er altså problemer vi ikke kan belyse med våre data, og vi har for ufullstendige opplysninger til å kunne si noe om helsemessige og sosiale konsekvenser av skiftarbeid. Vi kan bare beskrive skiftarbeideres og dagarbeideres helsetilstand og sosiale aktiviteter. Det kan også diskuteres hvorvidt tverrsnittsdata samlet inn ved intervjuundersøkelser kan brukes til å belyse helsemessige konsekvenser av skiftarbeid. Dette vil ikke bli nærmere drøftet her, men spørsmålet må avklares i forbindelse med en eventuell undersøkelse av skiftarbeid.

8.1. Skiftarbeidernes helsetilstand

Det har lenge vært en vanlig antakelse at skiftarbeidere er mer utsatt for visse typer sykdommer enn andre grupper av befolkningen. De spesielle krav den stadige omstillingen av døgnrytmen stiller til organismen synes særlig å få en virkning for lidelser i mage/tarmkanalen. Til tross for ulike resultater av de mange undersøkelser av skiftarbeideres helsetilstand som er gjort, synes det å være enighet om at skiftarbeidere særlig er utsatt for lidelser i fordøyelsesorganene og psykiske problemer. Foruten at de skiftende døgnrytmer og spisetider spiller inn for utvikling av lidelser i mage-/tarmkanalen, kan også være reaksjoner på de vanskene som oppstår når skiftarbeideren skal tilpasse hele sin tilværelse etter arbeidstidene, og ikke etter den døgnrytme resten av samfunnet har (H. Gran Andvig, op.cit., s. 130).

De fleste undersøkelser av skiftarbeidere omfatter imidlertid skiftarbeidere som har vært lang tid i skiftarbeid. Undersøkelsene bygger altså på de resultater man finner hos en sterkt utvalgt gruppe. De mer ustabile og de som reagerer forholdsvis sterkere overfor de påkjenninger som den stadige skiftning av døgnrytmen og de spesielle problemer som særlig nattarbeid medfører, vil ikke, eller bare ytterst ufullstendig, være inkludert i disse undersøkelsene. En vesentlig del av dem som i relasjon til de krav et skiftarbeid stiller vil representere de såkalte minusvarianter, er på forhånd utelukket. Sammenlikningen skjer som vi har vært inne på m.a.o. mellom en i betydelig grad utvalgt gruppe arbeidere som gjennom mange år har demonstrert sin evne til å tilpasse seg denne arbeidsform og som derfor kan sies å være skikket for denne type arbeid, og en gruppe dagarbeidere som enten ikke har gått gjennom noen tilsvarende seleksjon, eller har "droppet ut" av skiftarbeidergruppen. En kan derfor ikke slutte at skiftarbeid generelt sett ikke innebærer noen helsemessig belastning.

Det er mange forhold som peker i retning av at skiftarbeid for mange kan være en helsemessig belastning:

- Dagarbeidere som tidligere har hatt skift viser en markert overhypighet av fordøyelseslidelser i forhold til dagarbeidere som ikke har hatt skift. Det samme gjelder for nervøse besvær.
- Frekvensen av de forskjellige sykdomslidelser er høyest hos de yngre aldersklasser av skiftarbeidere.
- Sykeligheten er betydelig høyere for skiftarbeidere som har vært kort tid i skiftarbeid i forhold til dagarbeidere enn de som har vært lenge i skift.
- Frekvensen av dem som slutter i arbeid det første år ligger atskillig høyere for dem som begynner i skiftarbeid enn for dem som begynner i dagararbeid.

Det kan ikke være tvil om at de relativt gunstige helsemessige forhold man har funnet hos "veletablerte" skiftarbeidere har sammenheng med denne utvalgsmekanismen. Den gjør at det i alt vesentlig blir de som tåler de spesielle påkjenninger ved skiftarbeid best som fortsetter med slikt arbeid, enten fordi de ikke i særlig grad rammes av de karakteristiske helsemessige besvær i begynnerperioden, eller klarer å overvinne disse. (Utredning om 40 timers uken, 1969, s. 118.)

I og med at vi bygger på data samlet inn for andre formål, har vi ikke kunnet fritt velge mål for helsetilstanden. Vi har imidlertid sett på fordelingen på de tilgjengelige målene, og en del av tabellene blir presentert her.

Selv om våre helsemål ikke er "skreddersydde", stemmer våre resultater i stor grad overens med tidligere forskning.

Selv om skiftarbeid i seg selv er en belastning og selv om skiftarbeidere i ulike yrker til dels har forskjellige arbeidsforhold og også har mer belastende arbeidsforhold enn dagarbeiderne, gir dette seg få eller ingen utslag på deres helsetilstand, hverken somatisk eller psykisk (se tabellene 29-31). Det meste som kan nevnes er at skiftarbeidere i transport i større grad enn både dagarbeidere og andre skiftarbeidere har fordøyelsesbesvær. Skiftarbeiderne går heller ikke mer til lege enn andre lønns-takere. (Se tabell 32.) Dette er imidlertid heller ikke overraskende hvis vi går til tidligere undersøkelser.

Ifølge Helle Gran Andvig (op.cit. s. 142) sier flere av skiftarbeiderne at de ikke har gått til lege med sine plager, fordi de regner med at det er noe som følger med skiftarbeidet, og enkelte gir uttrykk for at de håper symptomene vil gå over etter hvert som omstillingen blir en vane. Andre gir uttrykk for håp om å bli overflyttet på dagtid og regner med at plagene da vil forsvinne.

En dansk undersøkelse om treskiftarbeid (J.E. Andersen: Treskiftarbejde, en socialmedicinsk undersøgelse, København 1972) peker i samme retning. En fant der at dagarbeiderne oppsøkte legen for mage-/tarmplager i langt større grad enn skiftgående. Skiftarbeiderne oppfattet ikke slike lidelser som sykdom, men som noe en måtte regne med når man sto i skiftarbeid. Dette betyr med andre ord at selve sykdoms- og sunnhetsbegrepet er ulikt, og relativt, i ulike lag av befolkningen.

Opplysninger om hvorvidt skiftarbeidere på egen hånd oppsøker medisinsk hjelp, vil altså ha begrenset verdi når det gjelder det faktiske omfanget helseproblemet har.

Dette at visse lidelser hører med til jobben kan også ha konsekvenser for om en legger seg syk eller ikke. I en dansk undersøkelse blir dette uttrykt på følgende måte: "Lidelser og besvær i mindre omfang menes at høre til jobben og følgelig nytter det ikke at gå til læge eller legge sig syg. Det eneste der hjelper, er at skifte til dagararbejde." (M. Agervold, Skifteholdsarbejde - en litteraturgennemgang, Aarhus Universitet 1975, i Bj. Aase Sørensen, op.cit.).

Tabell 29. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter antall dager syk i alt de siste 12 måneder. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Antall dager					Tallet på personer
		Ingen	1 - 7 dager	8-14 dager	15-29 dager	30-365 dager	
<u>ALLE</u>							
Skiftarbeid	100	61	12	9	8	9	203
Fast nattarbeid	100	72	12	8	4	4	25
Dagtid	100	57	16	8	5	11	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>							
Skiftarbeid	100	58	9	11	11	11	64
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	:	2
Dagtid	100	53	14	9	6	16	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>							
Skiftarbeid	100	72	6	11	3	8	36
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	:	1
Dagtid	100	64	4	13	4	13	45
<u>Service</u>							
Skiftarbeid	100	56	11	8	11	11	64
Fast nattarbeid	100	77	9	9	5	0	22
Dagtid	100	58	14	8	5	11	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Tabell 30. Andelen av lønnstakere som lider av fordøyelsesbesvær i grupper for yrke og arbeidstidsordning

Yrke/arbeidstidsordning	Fordøyelsesbesvær	Tallet på personer
<u>ALLE</u>		
Skiftarbeid	15	203
Fast nattarbeid	16	25
Dagtid	15	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>		
Skiftarbeid	16	64
Fast nattarbeid	:	2
Dagtid	14	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>		
Skiftarbeid	22	36
Fast nattarbeid	:	1
Dagtid	11	45
<u>Service</u>		
Skiftarbeid	13	64
Fast nattarbeid	14	22
Dagtid	17	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Tabell 31. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter indeks for psykisk velvære¹⁾.
 Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Psykisk velvære				Tallet på personer
		God	Mid- dels	Dår- lig	Svært dårlig	
ALLE						
Skiftarbeid	100	58	38	2	1	203
Fast nattarbeid	100	44	36	20	-	25
Dagtid	100	56	37	6	1	1 092
<u>Industri, bygg, anlegg</u>						
Skiftarbeid	100	69	30	2	1	64
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	2
Dagtid	100	60	35	4	1	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>						
Skiftarbeid	100	58	36	6	-	36
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	1
Dagtid	100	51	44	4	2	64
<u>Service</u>						
Skiftarbeid	100	50	44	2	3	45
Fast nattarbeid	100	41	41	18	-	22
Dagtid	100	40	49	11	-	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

1) Indeksen er konstruert på følgende måte: (NOS. A. 720 s. 14) (se oppstillingen nedenfor).

Indeksen er konstruert på grunnlag av svarene på fire spørsmål (161a, 161e, 168 og 178).

Verdiene på kjennemerket er kommet fram ved å summere følgende svarverdier:

		Svar	Verdi
Spm. 161a	Tretthet i flere uker	Ja	2
		Nei	0
Spm. 161e	Angst, uro, nervøsitet	Ja	2
		Nei	0
Spm. 168	Vanskeligheter med å sove	Ofte	2
		Av og til eller nesten aldri	0
		Ofte	2
		Av og til eller nesten aldri	0
Spm. 178	Anspenhet i fritiden	Ofte	2
		Av og til eller nesten aldri	0

Kjennemerket kan anta verdier fra 0 til 8. Følgende betegnelser er knyttet til sumverdiene:

Psykisk velvære	Sumverdi
God	0
Middels	2 eller 4
Dårlig	6
Svært dårlig	8

Tabell 32. Lønnstakere i grupper for yrke og arbeidstidsordning etter tallet på legekontakter siste 12 måneder. Prosent

Yrke/arbeidstidsordning	I alt	Tallet på legekontakter				Tallet på personer
		Ingen	1-2	3-4	5 eller flere	
ALLE						
Skiftarbeid	100	52	31	8	6	203
Fast nattarbeid	100	44	48	4	4	25
Dagtid	100	50	28	10	12	1 092
<u>Industi, bygg, anlegg</u>						
Skiftarbeid	100	48	31	13	8	64
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	2
Dagtid	100	50	29	7	14	391
<u>Transport, kommunikasjon</u>						
Skiftarbeid	100	56	36	3	3	36
Fast nattarbeid	100	:	:	:	:	1
Dagtid	100	51	22	16	9	45
<u>Service</u>						
Skiftarbeid	100	50	30	9	8	64
Fast nattarbeid	100	46	46	5	5	22
Dagtid	100	48	23	13	17	132

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Alder har stor innvirkning på helsetilstanden og aldersfordelingen blant skift- og dagarbeidere er ikke helt lik. Men heller ikke når vi trekker inn alder finner vi sterke sammenhenger mellom skiftarbeid og helse (tabell 33-36).

Tabell 33. Lønnstakere i grupper for alder og arbeidstidsordning¹⁾ etter antall dager syk i alt siste 12 måneder. Prosent

Alder/arbeidstidsordning	I alt	Antall dager					Tallet på personer
		Ingen	1 - 7 dager	8-14 dager	15-29 dager	30-365 dager	
ALLE							
Skiftarbeid	100	61	12	9	8	9	203
Dagtid	100	57	16	8	5	11	1 092
<u>17 - 34 år</u>							
Skiftarbeid	100	59	15	9	12	5	66
Dagtid	100	56	23	6	6	8	378
<u>35 - 49 år</u>							
Skiftarbeid	100	62	13	8	4	10	77
Dagtid	100	60	16	10	5	7	314
<u>50 år og over</u>							
Skiftarbeid	100	60	7	12	8	13	60
Dagtid	100	56	10	8	5	18	400

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

1) Gruppen med fast nattarbeid er for liten til at den kan splittes opp etter alder.

Tabell 34. Andelen av lønnstakere som har vært plaget av fordøyelsesbesvær i grupper for alder og arbeidstidsordning¹⁾

Alder/arbeidstidsordning	Har hatt fordøyelsesbesvær	Tallet på personer
ALLE		
Skiftarbeid	16	203
Dagtid	15	1 092
<u>17 - 34 år</u>		
Skiftarbeid	6	66
Dagtid	11	378
<u>35 - 49 år</u>		
Skiftarbeid	25	77
Dagtid	18	314
<u>50 år og over</u>		
Skiftarbeid	12	60
Dagtid	16	400

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

1) Gruppen med fast nattarbeid er for liten til at den kan splittes opp etter alder.

Tabell 35. Lønnstakere i grupper for alder og arbeidstidsordning¹⁾ etter psykisk velvære²⁾. Prosent

Alder/arbeidstidsordning	I alt	Psykisk velvære				Tallet på personer
		Godt	Middels	Dårlig	Svært dårlig	
ALLE						
Skiftarbeid	100	58	38	2	1	203
Dagtid	100	56	37	6	1	1 092
<u>17 - 34 år</u>						
Skiftarbeid	100	65	33	2	0	66
Dagtid	100	63	34	3	1	378
<u>35 - 49 år</u>						
Skiftarbeid	100	56	38	5	1	77
Dagtid	100	55	37	7	1	314
<u>50 år og over</u>						
Skiftarbeid	100	53	43	0	2	60
Dagtid	100	50	42	8	1	400

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

1) Gruppen med fast nattarbeid er for liten til at den kan splittes opp etter alder. 2) For konstruksjonen av denne indeksen, se s. 29.

Tabell 36. Lønnstakere i grupper for alder og arbeidstidsordning¹⁾ etter tallet på legekontakter siste 12 måneder. Prosent

Alder/arbeidstidsordning	I alt	Tallet på legekontakter				Tallet på personer
		Ingen	1-2	3-4	5 eller flere	
ALLE						
Skiftarbeid	100	52	31	8	6	203
Dagtid	100	50	28	10	12	1 092
17 - 34 år						
Skiftarbeid	100	53	30	9	6	66
Dagtid	100	50	30	9	10	378
35 - 49 år						
Skiftarbeid	100	49	32	5	8	77
Dagtid	100	54	28	9	9	314
50 år og over						
Skiftarbeid	100	55	30	10	5	60
Dagtid	100	46	26	11	16	400

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

1) Gruppen med fast nattarbeid er for liten til at den kan splittes opp etter alder.

8.2. Skiftarbeidernes sosiale situasjon

Skiftarbeid har også betydning for skiftarbeidernes mulighet for deltaging i det sosiale liv, for omgang med naboer og venner og for deltakelse i ulike typer fritidsaktiviteter. (Se tabell 28 s. 38.) Innledningsvis i dette kapitlet sa vi også at ulike skiftordninger vil ha ulike konsekvenser for deltakelse i sosialt liv. Hvorvidt skiftarbeid oppfattes som en ulempe når det gjelder deltakelse i sosiale aktiviteter henger også sammen med det sosiale miljøet i lokalsamfunnet, og hvorvidt lokalsamfunnet er innrettet på at mange går skift. (Se bl.a. H. Gran Andvig, *op.cit.*, s. 156.)

Slike opplysninger har vi som nevnt ikke i de undersøkelsene vi bygger på. Vi skal likevel se på noen indikatorer på sosial deltaging. Indikatorene er imidlertid grove og er antakelig ikke særlig gode for å måle det vi er ute etter. Tabell 37 viser andelen som har gode venner på stedet bortsett fra familien. Vi ser at skiftarbeid ikke er til hinder for å skaffe seg/oppretholde vennskap. Heller ikke ser det ut til at skiftarbeid virker som et hinder for omgang med naboer (se tabell 38). En mulig forklaring på dette kan være at skiftarbeiderne i større grad enn andre lønnstakere bor på mindre og mellomstore tettsteder enn andre lønnstakere gjør.

Tabell 37. Lønnstakere i grupper for arbeidstidsordning etter om de har gode venner på stedet bortsett fra familien. Prosent

Arbeidstidsordning	I alt	Har gode venner		Tallet på personer
		Ja	Nei	
ALLE	100	87	13	1 323
Skiftarbeid	100	88	12	203
Fast nattarbeid	100	80	20	25
Dagtid	100	86	13	1 092

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Tabell 38. Lønnstakere i grupper for arbeidstidsordning etter omgang med naboer. Prosent

Arbeidstidsordning	I alt	Omgang med naboer				Tallet på personer
		Omtrent daglig	Noe mindre	Nesten ingen	Ingen	
ALLE	100	22	36	26	17	1 323
Skiftarbeid	100	24	37	24	14	203
Fast nattarbeid	100	12	52	16	20	25
Dagtid	100	21	35	26	17	1 092

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

I sin undersøkelse om arbeid og helse på Ardal Verk fant Helle Gran Andvig (op.cit., s. 113) at svært få skiftarbeidere sammenliknet med de som jobbet dagtid, deltok aktivt i foreningsliv, fagforeningsaktivitet unntatt. Ifølge Mott et.al. (Shift Work, 1965) tilhører også skiftarbeiderne sjeldnere frivillige organisasjoner og går sjeldnere på møter. De har også sjeldnere tillitsverv i de organisasjoner de tilhører. Tabell 39 og 40 viser foreningsmedlemskap og foreningsaktivitet. Skiftarbeiderne er oftere medlem av fagforeninger enn dagarbeidere, men stort sett like ofte medlem av politiske partier og andre organisasjoner.

Når det gjelder foreningsaktivitet, stemmer heller ikke våre resultater med det andre har kommet fram til. Skiftarbeiderne har like stor organisasjonsaktivitet som dagarbeidere.

Tabell 39. Andelen av lønnstakere som er medlem av fagforening/politisk parti/annen organisasjon i grupper for arbeidstidsordning. Prosent

Arbeidstidsordning	Medlem av fagforening	Medlem av politisk parti	Medlem av annen organisasjon	Ikke medlem av noen organisasjon	Tallet på personer
ALLE	51	13	33	31	1 323
Skiftarbeid	66	15	28	24	203
Fast nattarbeid	40	8	40	32	25
Dagtid	48	13	34	32	1 092

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Tabell 40. Lønnstakere som er medlem av noen organisasjon i grupper for arbeidstidsordning etter organisasjonsaktivitet. Prosent

Arbeidstidsordning	I alt	Organisasjonsaktivitet			Tallet på personer
		Svært aktiv	Noe aktiv	Forholdsvis passiv	
ALLE	100	11	25	64	913
Skiftarbeid	100	10	28	61	155
Fast nattarbeid	100	:	:	:	17
Dagtid	100	11	24	65	738

K i l d e: Levekårsundersøkelsen 1973.

Det har vært hevdet at skiftarbeid - i alle fall visse typer - kan gjøre det lettere å delta i forskjellige former for fritidsaktiviteter. I friluftslivundersøkelsen har vi opplysninger om en del utendørsaktiviteter. Vi skal her vise tall for antall skiturer, som er gått. Vi har valgt ut denne aktiviteten fordi mulighetene for å gå på ski på hverdager i stor grad er avhengig av når på døgnet en er på jobben. I alle fall noen skiftordninger vil gi bedre muligheter for skiturer enn vanlig dagtidsarbeid. Vi kan også regne med at yngre mennesker går mer på ski enn eldre, og vi viser derfor skigåing for ulike aldersgrupper.

Tabell 41. Lønnstakere i grupper for alder og arbeidstidsordning etter antall ganger gått kortere eller lengre skitur. Prosent

Alder/arbeidstidsordning	I alt	Antall skiturer					Tallet på personer
		Ingen	1-2	3-9	10-19	20 og over	
ALLE							
Skiftarbeid	100	44	3	23	12	18	136
Fast kveldsarbeid	100	50	6	29	9	6	32
Dagtid	100	40	6	23	16	16	931
<u>16 - 34 år</u>							
Skiftarbeid	100	35	3	24	14	24	63
Dagtid	100	29	9	27	20	16	343
<u>35 - 54 år</u>							
Skiftarbeid	100	47	4	23	11	20	53
Dagtid	100	38	7	21	16	19	371
<u>55 - 74 år</u>							
Skiftarbeid	100	65	0	20	5	10	20
Dagtid	100	59	3	20	8	10	217

K i l d e: Friluftslivundersøkelsen 1974.

Vi ser at skiftarbeiderne synes å gå noe sjeldnere på skitur enn dagsarbeiderne. Forholdet mellom skiftarbeidere og dagarbeidere gjelder uansett alder, og det er slik at skigåingsfrekvensen synker med stigende alder - uansett arbeidstidsordning. Når det gjelder antall skiturer er derimot mønsteret mer usystematisk, både når det gjelder arbeidstidsordning og alder.

Men som nevnt foran: Ulike skiftordninger gir ulike muligheter til friluftsliv, og vi kan ikke uten å ta hensyn til dette, trekke noen konklusjoner om skiftarbeidets konsekvenser for friluftsliv, like lite som vi kan det for andre typer av fritidsaktiviteter. I tillegg er det vel også slik at de faktorer som påvirker friluftsliv og fritidsbruk er for kompliserte til at de kan forklares bare ut fra skiftordninger. Forholdet mellom arbeidstidens strukturering og bruk av fritid er imidlertid et interessant fenomen som fortjener en nærmere undersøkelse.

9. SAMMENDRAG OG KONKLUSJONER

Hensikten med dette notatet har vært tosidig. For det første har vi ønsket å beskrive skiftarbeideres situasjon ut fra de data som var tilgjengelige i Statistisk Sentralbyrå. For det andre har vi villet peke på de svakheter og mangler, som de eksisterende data har, og angi behov for nye data. Avslutningsvis skal vi oppsummere noen resultater fra analysen, og i særlig grad trekke fram databehov som ikke er dekket i Statistisk Sentralbyrå, men som det antakelig ville være svært ønskelig at Byrået kunne dekke.

I dette notatet har vi bygget på data fra to landsomfattende intervjuundersøkelser, nemlig levekårsundersøkelsen fra 1973 og friluftslivundersøkelsen fra 1974, og vi har i analysen bygget på enkle toveistabeller, med oppsplitting etter yrke og alder. Videre oppstillinger var det ikke mulig å foreta; da ville gruppene blitt for små. Det kan imidlertid være ønskelig med ytterligere oppsplittinger, særlig etter skiftordning (som vi skal komme tilbake til), men da vil det antall skiftarbeidere en vil få i en utvalgsundersøkelse av "normal" størrelse bli for lite. En kan altså trenge et større antall skiftarbeidere for å få delt dem inn i mer homogene grupper.

I vårt datagrunnlag har vi ikke hatt tilstrekkelig presise opplysninger om skiftordning. Dette har vært en av hovedsvakheterne. Dette gjelder både hvis en er interessert i tidsserier for utvikling i skiftarbeid over tid, og når det gjelder konsekvenser av skiftarbeid. I kapittel 3 om omfanget av skiftarbeid, er konklusjonen derfor at om en ønsker en registrering av omfanget av skiftarbeid totalt og av ulike skiftordninger over tid, foregår dette i dag usystematisk og etter ulike typer definisjoner.

Når det gjelder de resultater og konklusjoner som er presentert i dette notatet må disse mer ha karakter av hypoteser enn av en endelig beskrivelse av skiftarbeidernes situasjon.

På bakgrunn av våre resultater kan vi dermed presentere følgende hypoteser om skiftarbeid som det kunne være ønskelig å belyse ytterligere i en eventuell seinere undersøkelse:

- Omfanget av skiftarbeid er likt blant menn og kvinner. Omfanget er størst i aldersgruppen 25-49 år, det er større i transportarbeid og servicearbeid enn i andre yrker, det er størst i mindre, tettbygde strøk. Skiftarbeid er mer vanlig i større enn i små bedrifter.

- Skiftarbeidernes familiesituasjon er ikke vesentlig forskjellig fra andre lønnstakeres familiesituasjon.

Skiftarbeid er imidlertid en vanskelig arbeidstidsordning for de fleste familietyper, og vil antakelig ha en del uheldige konsekvenser for familielivet. Skiftarbeid vil f.eks. kunne medføre rollekonflikter for skiftarbeideren.

Opplysningene vi har bygget på her har ikke vært særlig gode. En vil blant annet kunne trenge opplysninger fra flere enn skiftarbeideren selv om hvordan skiftarbeidernes spesielle krav f.eks. til søvn og hvile på "ukurante" tider virker inn på de andre familiemedlemmenes døgnrytme og utfoldelsesmuligheter.

- Skiftarbeidere bor ikke dårligere enn andre lønnstakere. Men det er samtidig klart at en bosituasjon som ikke er belastende for en dagarbeider kan være det for en skiftarbeider.

- Arbeidsforholdene er forskjellige for skiftarbeidere i industri- transport- og servicearbeid. En bør derfor antakelig holde disse tre skiftarbeidergruppene fra hverandre i analyser av skiftarbeid.

Det kan videre være av interesse å undersøke:

- hvorvidt det gjelder for alle tre grupper av skiftarbeidere at andelen med lang ukentlig arbeidstid ikke er større enn for dagarbeidere, og hvorvidt andelen dagpendlere og andelen uke- og langtidspendlere i de tre skiftarbeidergruppene er større enn blant dagarbeidere.
- hvorvidt skiftarbeidere i større grad enn dagarbeidere sier at de er utsatt for plagsomme fysiske arbeidsmiljøforhold
- hvorvidt skiftarbeidere i industriyrker oftere enn dagarbeidere har akkordlønn
- hvorvidt skiftarbeidere sjeldnere enn dagarbeidere har lørdagsfri og sjeldnere kan velge friperioder fritt
- hvorvidt skiftarbeidere, og særlig skiftarbeidere med transportarbeid har mindre frihet i arbeidet enn dagarbeidere
- hvorvidt skiftarbeidere oftere enn dagarbeidere vurderer sitt arbeid som fysisk og psykisk anstrengende, og hvorvidt skiftarbeidere i industriarbeid oftere enn både dagarbeidere og andre skiftarbeidere føler at de er utsatt for stor risiko for arbeidsskader
- hvorvidt skiftarbeidere ikke ønsker å skifte arbeid oftere enn dagarbeidere.

Når det gjelder konsekvenser av skiftarbeid, både helsemessig og sosialt, er det imidlertid lite vi kan si på grunnlag av våre data. Det foregår antakelig seleksjon til skiftarbeidergruppen, slik at det bare er de som tåler de spesielle belastninger med skiftarbeidet som klarer skiftarbeid over lengre tid. For å kunne si noe om virkninger av skiftarbeid måtte vi derfor både hatt opplysninger om tidligere skiftarbeid for de som nå enten arbeider dagtid eller er ute av arbeidslivet, og opplysninger om antall år i skift. Ulike skiftordninger kan også ha ulike virkninger helsemessig.

Når det gjelder sosiale konsekvenser av skiftarbeid, er det opplagt at ulike skiftordninger virker forskjellig. Videre er det slik at de sosiale konsekvenser av å arbeide skift avhenger av hvor normalt eller unormalt det er å arbeide skift i lokalsamfunnet. Trekk ved lokalsamfunnet bør derfor også registreres. Konklusjonen på kapittel 8 må derfor være at vi ikke i Byrået i dag har de opplysninger som ville gjøre det mulig å si noe om virkninger av skiftarbeid, helsemessig og sosialt. Om slike virkninger skal belyses er behovet for ny datainnsamling altså til stede.

Nå er det imidlertid også slik at en del av virkningene av skiftarbeid er kjent. En vet også noe om hvilke faktorer det er som særlig påvirker konsekvensene av skiftarbeid, nemlig skiftordning og antall år i skift, og vi vet også at de som i særlig grad får helsemessige problemer med sin arbeidstidsordning, blir "drop-outs" fra skiftarbeidergruppen. I tillegg til, eller alternativt til, en generell undersøkelse av skiftarbeidere, vil det derfor være ønskelig med en registrering av disse faktorer over tid. Særlig det siste behovet vil antakelig kunne dekkes i tilknytning til Byråets kvartalsvise arbeidskraftundersøkelser.

Litteratur:

- Agervold, M: Skifteholdsarbejde - en litteraturgennemgang, Aarhus Univerisitet, 1975.
- Andersen J.E.: Tre-skift arbejde. En Social-medicinsk undersøgelse, København 1972.
- Andvig, Helle Gran: Arbeid og helse på Årdal Verk, Oslo 1973.
- Arbetarskyddsfonden: Olycksfall i arbetsmiljön, Stockholm 1973.
- Karlsen J.E.: Arbeidsmiljø og arbeidsskader, Bergen 1972.
- Maurire, M.: Shift Work ILO, Geneva 1975.
- Mott. et.al.: Shift Work, Ann Arbor 1965.
- NAF: Arbeidsgiveren, nr. 1. 1977.
- Ot.pp. nr. 41 (1975-76): Om arbeidstid, oppsigelsesvern, arbeidstilsyn m.v. i lov om arbeidervern og arbeidsmiljø.
- Statistiska Centralbyrån: Oregelbundna veh Obekvema arbetstider, Stockholm 1974.
- Statistisk Sentralbyrå: Friluftslivundersøkelsen 1974, NOS A 725, Oslo 1975.
- Statistisk Sentralbyrå: Levekår 1973 NOS A 720, Oslo 1975.
- Statistisk Sentralbyrå: Sosialt Utsyn 1974.
- Sørensen, Bj. Aase: Fra forskningen om skiftarbeid, Arbeidsnotat 1976.
- Utredning om 40 timers uken, Oslo 1969.
- Aanonsen, A.: "Medical Problems of Shift Work" i Industrial Medicine and Surgery, Oslo 1959.